

BENEDEK ELEK

ÉDES ANYAFÖLDEM! :
EGY NÉP S EGY EMBER
TÖRTÉNETE (2. KÖTET)

Benedek Elek

**Édes anyaföldem! : Egy nép s
egy ember története (2. kötet)**

«Public Domain»

Elek B.

Édes anyaföldem! : Egy nép s egy ember története (2. kötet) /
B. Elek — «Public Domain»,

Содержание

ELSŐ FEJEZET	5
MÁSODIK FEJEZET	15
HARMADIK FEJEZET	28
Конец ознакомительного фрагмента.	37

Édes anyaföldem! : Egy nép s egy ember története (2. kötet)

ELSŐ FEJEZET

Ebben a tékozló fiu új életet kezd s igen szép álmot lát a csángó magyarok földjén, husvét hajnalán

Gőzparipán ül ismét a tékozló fiu, büszkén, diadalmasan vágat Pest felé, mintha nem a Véletlennek, de maga-magának köszönhetné a feltámadást. Vágat a sebes szélnél sebesebben, még a gondolatnál is sebesebben – ő legalább azt hiszi, hogy nem közönséges személyvonaton üldögél, nem is gőz-, de mesebeli táltosparipán. Hogy nem afféle szegény legény ő, de királyfi, aki szárnyas paripán repül erdők, mezők, tengerek fölött, tündérvárosba, tündérvárosban világszép királykisasszonyhoz – ő reá vár epekedve, ugyan kire várna? – világszép királykisasszony.

Hiába vívtam meg harcomat a Halállal, gyermek vagyok, még mindig gyermek. Áradozó szívvél köszöntöm Májust, a virágos Májust: minden fa, minden bokor nekem virágzik, nekem illatozik. Érttem, egyedül érttem nyílnak kertnek, rétnak virágai; nekem dalolnak a madarak; fecske, gólya énhozzám jött vissza, egyedül énhozzám.

– Lám, lám, – mosolygok – milyen *gyermek voltam*. Meg akartam válni az élettől, ettől a szép, ettől a gyönyörű élettől, egy nagy semmiség miatt. Meg akartam halni a huszonegyedik tavasz hajnalán...

Egy pillanatra lelkem visszaröppen a kisbaconi temetőbe. Látom a rózsavirágos sirkövet: Ignácka sirkövét. Olvasom a feliratot: Szép élte hajnalán Benedek Ignácnak – Lám, néki sirt ásnak. Vajjon mit irtak volna az én sirkövemre? Bizonyosan benne lett volna a tavasz is, a hajnal is...

– Nem, nem lesz benne! Nem akarok meghalni, nem!

Lemosolygom magamat, a tékozló fiut, merthogy – *gyermek voltam*. Hogy csak egy kis göröngybe botlottam meg s itt akartam hagyni ezt a szép, ezt a gyönyörű életet. Ezeket a mind nekem virágzó fákat, bokrokat; ezeket a mind nekem daloló madarokat. Nem mosolygom le magamat, mert nem látom, hogy még csak most vagyok igazi gyermek, akinek elég kétszáz sornyi nyomtatott betű: már hiszek az erejében; nem göröngy, de egetverő sziklahegy sem állit meg – most, most következik az Élet, a küzdelmes, diadalmas Élet.

Miért is nem ültem gyorsvonatra? – Ó, de lassan dökög ez a ló nélkül járó szekér! Sohasem érek Pestre! – Igaz, – csítitom magamat – így is rettentő nagy summát fizettem a jegyért. Mit is mondott az a székely atyafi, aki látta, hogy harminc pengő forintot olvastam le? Azt mondta: Hiszen ezért tehenet lehetne venni! Isten ellen való vétek ez, uram! – Lám, lám, ilyen lettem volna én is, ha nem tanított az édesapám. Tíz forint egy sertést, tizenöt forint egy borjut, harminc forint egy tehenet, száz forint egy jó lovat juttat eszembe. Fogamhoz verek minden garast. Minden esztendőre veszek egy kalendáriumot. Hol dicsérném, hol szidnám a százesztendőös jövőmondót... Más könyv nem érdekel. Hazugság, csupa hazugság mind, amit az íródiákok irnak... De hisz az édesapám úgy szeret olvasni... A téli esték... Amikor Benkő Ádám olvasta Petőfi verseit... Jósika, Jókai, Vas Gereben – mely nagy gyönyörűséggel olvasta, hallgatta édesapám!

Ne tovább, ne! Nagy, erős elhatározásomban e bűvös-bájós kép még majd megtántorit. Ugy lesz az jól, ha édesapám lelkét ezután én is gyönyörködtetem. Valahányszor tollat fogok a kezembe, fölöttem lebeg az ő tiszta, becsületes lelke, ő rá gondolok, neki írok, az ő szívet, lelkét gyönyörködtetöt.

Igy sohasem fog a tollam félresiklani; az ő lelkét megzavarót, az ő érzését megbotránykoztatót nem fogok írni. Elmém, szívem az édes anyaföldből fog táplálkozni. Bárhová helyezem történeteimet, mindig az én falumat, az én erdőmet, az én mezőmet, az én erdőzugásos, vadgalambszólásos szép Erdővidékemet látom. Meséimnek minden fája ebben a földben fog gyökeredzeni, ebből a földből fog kihajtani. Így, fiu, így!

Rákosi mezején liheg már a ló nélkül járó szekér, sötét est borul a tájra. Kihajlok az ablakon, előre nézek, a tündérváros felé, s ihol, csakugyan tündérváros fényessége árad a rákosi mezőre: lángtengerben uszik az ország szive.

– Ó de szép! – sikolt fel a tékozló fiu.

Most jut eszembe, egész uton nem gondoltam reá: ma hozta Pestre Rudolf királyfi Stefániát, a szép királykisasszonyt s őket ünnepli az ország szive, érettük uszik lángtengerben Pest és Buda. Ujjongok: imé, újabb csodája a Véletlennek! Mely sötét volt ez a város, amikor először léptem falai közé, zeg-zug uccákon botorkálva végig, most mely tündökletesen ragyog! Uj erőt, új hitet önt szívembe a találkozás: ihol, Rudolf, sok száz esztendő múltán az első magyar szívü királyfi, csüggeteg magyar lelkeknek szebb jövődöt ígérő reménysége; magyar lesz a magyarok királya; becsülete lesz a magyar szónak, a magyar írásnak s mindennek, mit magyar elme és magyar kéz teremt.

– Ó de jókor jöttem! – áradozik lelkem nagy boldogan, mámorosan.

A pályaudvaron nappali világosság. Messziről megpillantom Sebesi Jóbot. Szép szőke haja csakugy lobog, amint felém szalad, szinte kiemel a kocsiból, sirva-nevetve ölel, csókol: Hát élsz? Csakugyan élsz? Ó, Istenem, Istenem! Már nyomják a könyvünk első ivateit! Hallod? Hallod? Már nyomják!

*

Az egyetem-uccai Erzsébet-szálló három udvari szobácskájában indul hódító útjára egy „kis lap“, munkatársai csupa fiatal legények. Két „nagy lepedős“ ujság: a Hon és az Ellenőr összeolvad, lesz belőlük a *Nemzet*, ennek a szerkesztője „kis lapolja“ le a – *Budapesti Hirlap*-ot. A *Nemzet* szerkesztője – Visy Imre, a *Budapesti Hirlap* főszerkesztője – Rákosi Jenő. Visy Imre a néhai *Reform*-nál kezdte pályáját korrektori minőségben, ama Reform-nál, amelynek Rákosi Jenő volt a szerkesztője, de ime, – gondolná az avatatlan ember, – minő kegyetlen tréfákat enged meg magának a Sors: a korrektor nagy lepedős ujság élére emelkedik, Aesopus költője „kis lap“ szerkesztőjévé hanyatlik... Hiszen, nem marad adósa volt korrektorának Rákosi Jenő: kegyetlenül éles tolla hegyére tüzi Visy Imrét s úgy megmagyarazza neki, mi az a kis lap, hogy heteken át ezen kacag a falu. A mi falunk. Az ujságíróknak még akkor kicsiny faluja.

Nagy lap – kis lap. *Nemzet*, *Pesti Napló*, *Egyetértés* – ezek a nagy lapok. Azért nagyok, mert takaródzani lehet velők. Légrády Károly csinálja meg az első „kis lapot“ a *Pesti Hirlap*ban, csakhamar megszületik a második, a *Budapesti Hirlap*. Szerkesztője, Csukássy József, s vele az egész szerkesztőség a *Pesti Hirlap*ból szakad ki: egy szép napon kiadó és szerkesztőség összekülönbözik, s egy-két hónap mulva megszületik a második kis lap. Kezdetben a nagy lepedős ujságok lemosolyogják a „kis lapokat“, a közönség is mintha ingadoznék. Csak lassanként eszmél rá, hogy valamiképpen „nem singgel mérik az embert“, azonképpen az ujság belső értékét nem nagy lepedő formája teszi. A nagy lepedős ujságok komolykodók, nagyképüsködők, végtelen hosszú hasábjaikba nem eresztik be a csipkedős karcolatot, a vidám, enyelgő csevegést, ám a kis lapok fürgék, elevenek – s hogy a *Budapesti Hirlap* mellett maradjak: ennek a kis lapnak Rákosi Jenő és Kaas Ivor írják a vezércikkeit. Rákosi Jenő kezdettől máig, – félszáz esztendő legnagyobb publicistája a mi falunkban. Ő az, aki mindig megérezte s megéri, mi foglalkoztatja az emberek lelkét, s másnap megjelenik a vezércikk, melyre minden olvasó rányomja a pecsétet: lelkemből beszél; ha írni tudnék, erről irtam volna, szórul-szóra ezt irtam volna én is...

Mindig első személyben beszél az olvasóhoz, vonal fölött és vonal alatt egyaránt; amott névtelenül, jegy nélkül, emitt – ő a jegye. De ne írja első személyben, ne használja jegyet a vonal alatt, a figyelmesebb olvasó a bevezető sorokban megállapítaná: ezt a cikket Rákosi Jenő írta, senki más.

A könyvnek talán sohasem volt akkora becsülete, tisztessége, mint a Budapesti Hírlap pályafutásának első decenniumában. A „kis lap” tárcarovatában sűrűn jelennek meg a könyvkritikák, amelyekben a pajtáskodásnak nyoma sincs. Még kevés az író, kevés a könyv, s az igazi talentum nem hasztalan kopogtat a Budapesti Hírlap ajtaján: Rákosi Jenő az, aki az ajtónak mindkét szárnyát kinyitja, meleg öleléssel fogadja a jövevényt. Amily kegyetlenül pőrére vetkőzteti a felfujt nagyságokat, oly nagy szeretettel öltözteti diszbe a névtelen talentumokat. Nem mindenik fölfedezése váltja be a hozzáfűzött reménységet, de megállapítható, hogy nem a félszemű jövendőmondó látott rosszul – a fölfedezettet a fölfedezés vagy elbizakodottá tette, vagy kedvezőtlen szelek sodorták el az irodalom mezejéről.

Forró meleg nyárban indul utjára a Budapesti Hírlap: ennek ajtaján kopogtatok be. Rákosi Jenő még a Népszínházat igazgatja, az Erzsébet-szállóba nagyritkán látogat el. A szerkesztő, Csukássy József, beteges ember, szomorúan üldögél a kis asztalka mellett: gyengén szállingóznak az előfizetők. Ő és Rákosi az alapítók, ketten – ha jól emlékszem – 30 ezer pengő forintot tettek össze; vajmi kis tőke még ezidőben is. Ellenben nagy tőkével dolgozik Légrády, nem sajnálja a papirost s a Pesti Hírlap két-három annyi papirost ad a nyájas olvasónak, mint a Budapesti Hírlap, mely 8–12 oldalon szegénykedik. Forró meleg nyár, az előkelő közönség fürdön, a gazda arat, a nagyváros magas falai közt ragadt emberek álmosan lézengenek: kinek kell most egy új kis lap? Semmi, de semmi nem történik, amivel ezt az álmos népet felrázni lehetne. A képviselőválasztás? Ezen már túl vagyunk. S ha nem volnánk is túl, a jelölteken kívül ez kit érdekel? Bizonyos, hogy a szabadelpvűpárt óriási többséggel jön be. Bizonyos, hogy bejön az ellenzéknek is egy maréknyi csapata – Tisza Kálmán kegyelméből. Bizonyos, hogy nemcsak az én főispánom fiát emeli vállára a nép, az Istenadta nép, de a te főispánodét is, az övét is. Mondjad erre: nem jó uton haladsz, magyar! – kit érdekel ez?

Igen, szomorúan üldögél a szerkesztő a kis asztal mellett. Német ujságok vegyes rovatát böngészi, az érdekesebb apróságokat kivágja, szétosztja munkatársai közt. Már hihetetlenül bátor fiú vagyok: mindössze háromszor sétáltam el az Erzsébet-szálló előtt, s Isten nevében, előre! kiáltással fölmegegyek a második emeletre – nem is kell kopogtatnom, nyitva az ajtó. Szomorú arc a Csukássy József arca, de szelid kék szeme bátorító, az első szavak eldadogása után folyékonyan mondom el a mondókámat.

– Hát, tárcát hozott.

– Azt, szerkesztő ur.

Átveszi, belepillant, tetszik a – címe. „Székely Gastein”: a kis tárcának ez a címe. Gasteinnak tettem meg egy nyomoru kis, szegényes fürdőt. Szejké fürdő az igazi neve. Orbán Balázs a gazdája. Hiszen, lehet, hogy a vize vetekszik a gasteinival, magának a fürdőnek képe szánalmas vala. Omnibuszon járt ki Udvarhely ur népe, állandó vendége alig akadt. De én nagy szeretettel cicomázom fel a Székely Gasteint s másnap a tárcá meg is jelent.

Sok esztendő múltán, amikor könyvet könyvre irtam, azt mondja egyszer Apponyi Albert:

– Olvastam legújabb könyvedet. Szép, igen szép. De csakugyan olyanok a székelyek, mint aminőknek rajzold?

– Nem, – mondtam én, – de szeretném, ha olyanok lennének...

Bizony, Székely Gastein sem az volt, aminek rajzoltam, de szerettem volna, szeretném ma is, ha *olyan* lenne!

De az a fontos, ugy-e, – legalább réám – hogy az első lépés sikerült. Nem ismerem magamra: már nem sétálok fel s alá az Erzsébet-szálló előtt, egyenest nekivágok a kapunak, két-három lépcsőt ugorva rohanok a második emeletre, bátran lépek be a kis szobába, ahol úgy ül, üldögél a szerkesztő, mintha székéhez volna szegezve – és nyirja, nyirja a bécsi ujságok vegyes rovatát... Az

elhagyott édes anyaföldből táplálkozom: sorra szedem a székely fürdőket, amelyek mind világhírűvé varázsolódnának, ha idejönne az a bizonyos – angol... A hiúságom arra ösztökél, hogy a nevem alatt irjak, de hiúságomon győz a csupa *e* hangzós névtől való félelem. Milyen furcsán hangzik az én nevem! Az olvasó bizonyára szótágot fogja a nevemet, sőt össze-vissza forgatja is, így ni: Be-neked Elek. Ha Miklósnak keresztelnek! Kicsi korom óta ez a kedves nevem, egyszer meg is rikattam édesanyámat; mért hogy Miklósnak nem kereszteltek... Hosszu tusakodás után Székely Huszár név alá rejtődöm. Megillet ez a név: apám, nagyapám, ükapám mind székely huszár volt. Igaz, hogy engem bakának sem vettek be, amit el is keseregtem az Üstökösben:

Amennyi őszám, mind huszár vala,
Remegte kardját török, francia.
Bakának se vett bé a kapitány –
Tagadd meg véred, édes jó apám!

Mindegy: megillet, meg, a Székely Huszár nevezet. De közben Csukássy egy francia könyvet nyom a kezembe, amely könyv tele van hamisítatlan francia malacságokkal, hogy azokat magyar földre plántáljam át. Enyhitve-szelidítve is kópéságok ezek, bizony, nem fiatal lányoknak való olvasmányok s nem Székely Huszárhoz illők. Ujabb álnév alá rejtődöm: Kópé név alatt plántálom át a kópéságokat. A magyar lelkü, nemes hangu ujságból visszataszítóan rinak ki ezek a sikamlós apróságok, de szegény, szomorú szerkesztő mit csináljon? Kipked-kapkod, keresi a közönséget, ám a közönség vagy fürdőzik, vagy alszik, s hála a jó Istennek, kópéságaimnak vajmi kevés az olvasója. De vége a forró meleg nyárnak, itt az ősz, Rákosi Jenő elbucszuk a Népszínháztól s fanatikus magyar lelkének minden kincsét a „kis lap“ – ban szórja szét; ő emeli nagy lappá, a legnagyobbá a kis lapot, ő kiált megállj-t a kópéságoknak; ami vidámság fölcsendül ezután, nem zavar harmóniát; a magyar földben, a magyar lélekben, a magyar szivben gyökeredzik az. Tulajdon öccse, Rákosi Viktor deriti hangos kedvre, ropogós kacagásra a komolykedvű magyart, s csak gyöngehangu szekundáns mellette a búsbeteg tejen nevelt tékozló fiu.

Sipulusz és Székely Huszár az ujság Benjámínjai. A kis gárda csupa fiatal legény, harminc év körül jár a legidősebb munkatárs: Berényi László. Az egyetlen zsidóember köztünk, tetőtől talpig magyar zsidó. Arca, szeme csakugy ragyog, amikor a hirtelen feltűnt Mikszáthról beszél; lőt-fut, veri a nagydobot mellette, s ha nem csal emlékezetem, dicshimnuszt ír a Jó palócokról, dicshimnuszt – a Közgazdasági rovat vezetője. Micsoda világ, micsoda világ! Vajjon feltámad-e még valaha?

A segédszerkesztő: Szokolay Kornél. Dzsentelménnek hívjuk, mert valóban az is. Angol lordnak alig lehet választékosabb az öltözete, mint az övé. Mintha skatulyából húzták volna ki, oly tiszta, oly előkelő, s a mi fő: az a lelke is. A magyaron kívül három nyelven beszél és ír: németben, franciában, angolban egyként otthonos. Stílusának nincs színe, ereje, de tiszta, szabatos. A külső politika a mezeje – nyilván arról ábrándozik, hogy egykor mint diplomata fogja szolgálni a hazát...

Külső megjelenésben Szokolay merő ellentéte Balogh Pál. Tuladunai előkelő család sarjadéka, érzékeny, finom lélek, ideges, mint a versenyparipa. Amint szép gyöngybetűt a papirosra pergeti, minden hangos szóra megrezzen, szinte megrázkódik, aztán visszazsugorodik az asztalára, tovább pergeti gyöngybetűit. Írásában semmi törlés – neki az írása olyan, mintha, skatulyából húzták volna ki. A ruhájára – semmi gondja. Nem lehetetlen, hogy benne hál. Fekete, göndör haja csak akkor lát fésűt, ha nagy időközökben fodrász kezére bizza. Apátlan, anyátlan árvaként nőtt fel, de seregszámra van túl a Dunán nagynénije, nagybácsija, ezek „halnak, halnak, egyre halnak“, minden halál örökséget jelent, s Pali, a gyermeklelkű Pali minden örökségre újabb életprogramot csinál: így meg úgy osztja be a vagyonát, ezt vesz, azt vesz, így meg úgy rendezkedik be. De az életprogramból csak az első pont valósul meg: ez az első pont egy rend igen elegáns öltözet, egy fényesre vasalt ing, egy szép nyakkendő, egy cylinder, a tisztára mosott, ragyogó fekete göndör haj, s ezzel vége. Mintha forró,

meleg kőre öntené, ugy párolog el kezéből a pénz, Isten tudja, hová, merre. Alig telik el két-három hét, gyűrődött a kabát, nadrág, a gallér.

Rákosi Jenő operettet ír: Székháziak a címe. Van ebben egy kuplé, melynek ez a refrénje: Tessék, mily rimet ad! A jókedvű Sipulusz e kuplé mintájára az összes munkatársakat végigkuplézza s Balogh Pálnak ez jut:

Az ing úgy szép, ha tiszta,
Balogh Pál zurnaliszta.
Tessék, mily rimet ad,
Tessék, mily rimet ad!

Pali mosolyog, oly ártatlanul mosolyog, mint a gyermek – aminthogy az is ő. Mintha álomból ébresztenék fel, oly csodálkozva néz körül: hát csakugyan úgy szép az ing, ha tiszta?

Ez a gyermeklelkű, magára nem vigyázó ifju az ujság harmadik vezércikkirója. Nem kiabálósak az ő vezércikkei, de igen komolyak, magvasak, erőteljesek s komoly magyar hang csendül ki minden sorából. Sem szóval, sem tollal nem öl, s bár csak nagyritkán láttam keztyüt a kezén, olvasván cikkeit, vélnéd keztyüs kézzel ír. Iskolás példája annak, hogy így is meg lehet mondani az igazat.

Meztelen kézzel, sőt meztelen karddal vagdalkozik Bodola Sámuel erdélyi püspök unokája: Kacziány Géza. Annak a Bodola Sámuelnek az unokája ő, aki anno 1835-ben a nagybaconi templom szószékéről hirdette V. Ferdinánd dicsőséget, merthogy az ő dicsőséges uralkodása alatt jött bé a ló nélkül járó vaskocsi... Végigverekedte a bosnyák háborút s gyakran ölti fel a hadnagy uniformist, nem hivalkodásból, csupán azért, mert hol párbajozó fél, hol párbajsegéd. A megtestesült, helyesebben: megmerevült Becsület ez az ifju; jaj annak, akit tolla hegyére tűz. Amilyen kérlelhetetlen az egyenes utról félresiklottak iránt, oly hűséges, megbízható barátja tud lenni a makulátlan embereknek. Az ujság ifju legényei közt az ő hadifelszerelése a legteljesebb: ő a legotthonosabb a magyar és idegen irodalomban, a magyar történetében, különösen a 48-iki szabadságharc történetében. A német és az angol nyelvben tökéletes: a németnek később professzora, majd bucsut mond a tanári katedrának, angol nyelven tesz papi vizsgát, s Bodola Sámuel püspök unokája Amerikában hirdeti Isten igéjét az odaszakadt magyaroknak...

Ime, a kis lap legénysége. A vezérek: Csukássy, Rákosi, Kaas Ivor báró, negyven év körül járó emberek, a beteges Csukássy kivételével erejük, képességük legjavában. Hogy Rákosi Jenő egy leültében vezércikket s tárcát ír, ezen ma már nem csodálkozom: ez a szívós, elpusztíthatatlan erejű ember aggastyán korában is megcselekszi azt. A nemzet most készülődik az ifju erejű aggastyán ünneplésére, most, amikor a mórictanyai csendes fészekben éppen az ő kivételes alakjához jutott el a pennám: a rá való hálás emlékezésben küldöm neki az egy szál virágot – hontalan öreg embertől ennél több nem telik.

Ihol, jön a „dán báró“, a fanatikus magyar Kaas Ivor. Szeliden mosolygó kék szeme fölött vastag pápaszem villog, szinte alázatos meghajlással lép be, kérdvén: „Mi a parancsolat és rendelet?“ Felváltva ír vezércikket a „kis lapnak“ s a nagy lepedős Pesti Naplónak, néha egy nap mind a kettőnek. Rövid mondatokban ír s minden mondat végén bunkó a pont. Ha tűzbe hozzák, épp ily rövid, fel-feldobott mondatokban támad ez a szelid, leányos lélek. Minden mondatra fel-fellendül ökölbe szorult karja, ajka széle kék szint játszik: alig ismerem rá. Talán épp az előző pillanatban ölelgetett a karjával, dédelgetve, cirógatva: Kis székelyem, kis székelyem... Néha rimtelen prózában írja cikkeit: magas szárnyalású ódák ezek, igazi poéta lelkéből szárnyalók. Nemes ember a szó nemes értelmében. Poéta – a szó való értelmében; lantjának hangja hol harci riadó, hol altató dajkadal.

Hálás szívvel, könnyes szemmel gondolok reá.

A kis lap az Erzsébet-szállóban nyaral, a Haris-bazár szobáskáiban „őszöl“, de már a Kalap-utcában telet. Félig-meddig a saját házában, mert a kétemeletes ház fele a – Csukássyé. A földszinten, tágas szobákban rendezkedik be a legénység, a kiadóhivatalnak még mindig elég egy kis szoba.

Itt huzódik meg a később oly hatalmas Zilahi Simon. Itt ollózza ki más lapokból a hirdetést – csalogatónak. Itt fordítja le a Spottpreis-t gúnyár-ra, megcsinálván ezzel a „kis lap“ első Leiterjakabját, de Sipulusz hamar tullicitálja: *diszinas*-nak fordítván a *gála diner*-t. Ott, a Kalap-utcában lesz az eddigi lógós munkatársból valóságos belső munkatárs – 25 pengő forint kezdőfizetéssel. Itt dicséri meg Rákosi Jenő egy akadémiai tudósításomat s emeli fel a fizetésemet 35 pengő forintra. Jókor, mert föld után föld siklik ki a lábam alól, édes apám kezd érdeklődni a tanári diploma iránt, a tékozló fiu meg diploma helyett a „kis lap“ tiszletpéldányával kedveskedik... Vigan uszom át a telet, van jó meleg hazai zekém, mely, Sipulusz szerint, oly kemény, hogy le kell tenni a földre s ugy megáll, mint egy márványszobor. A zekével kapcsolatban Sipulusz mindjárt meg is keresztel Zeké-nek: rám ragad, rajtam is ragad a név ifjúkori barátaim körében. Jól köszönt be az új esztendő, megünnepeljük a harmadik ezer előfizetőt, nem telik belé egy esztendő, talán egy fél sem: a hatodik ezret is. A szomorú emlékü tisztaeszlári pörnek nyilván jó része van ebben. Ez a per fellendíti az olvasókedvet, de ezt csak megállapítom – gyerünk tovább. – Beszélj, kis fiam, Kainról, biztatta első elemista fiamat a pap. – Ó, az igen rossz fiu volt, arról nem szeretek beszélni, – mondta Marcika. Ilyen rossz fiunak tartom én is a tisztaeszlári pert: nem e könyvbe való.

Sokkal szivesebben beszélek a Budapesti Hirlap ama számáról, melyben külön mellékletet szentelt Petőfinek, a dunaparti szobor leleplezésének ünnepére. Mely nagy hasznát vettem Gyulai Pál egyetemi előadásainak! Az ő előadásai nyomán irtam meg Petőfi életét és költészetét, s halljatok csudát! ezer példány kél el az ország szívében az ujság e számából. Ezer példányra emelkedett az egyes elárusítás s többé nem is szállott alá. Folyton-folyvást emelkedett. Ime, hatezer előfizető, ezer példány elkél a trafikokban – nagy siker ez, az Urnak 1882-ik esztendejében. A mai nemzedék mosolyog rajta, nekünk ünnep volt ez, családi ünnep.

A munkatársaknak nem kell fizetésjavításért kunyorálniok: az előfizetők számával együtt növekedik a fizetésük. A második esztendőben már nyolcvan pengő forint a legénység havi zsoldja, a harmadikban száz pengő forint. Már önérzetesebben lépünk Zilahi bácsi elé – előlegért. Mert mióta az ujságírást feltalálták, mindig volt előleg és lesz minden időkbén.

Vezető ujsággá emelkedik a Budapesti Hirlap, a magyar vezető osztály ujságja lesz, pedig csak egy kis gárda írja, de ennek a kis gárdának a vezére *Rákosi Jenő*. Csaknem minden hazafias, nemes akciónak ő a kezdője, ország elé teregetője, a szunnyadó magyarság ébresztgetője. A vezér az ő csudálatos hangszerén a maga lelkeségét belemuzsikálja a szivekbe s a nehezen mozduló magyar zsebéből aranyat, ezüstöt muzsikál ki, ma a védekező erdélyi magyarságnak, holnap a hazavágyakozó csángómagyaroknak.

Életem legszebb emlékeinek egyikét köszönhetem a bukovinai csángók hazatelepítéseért kezdett és nagy lelkeséggel végigcsinált akciónak. Évtizeken keresztül hallatszik át az északkeleti határon idegenbe bujdosott véreink bús sóhajtozása, könyörgése: Magyar testvérek! Vigyetek haza, az édes anyaföldre! Évtizek multán dobbannak meg a szivek, kormánynak, parlamentnek, az egész magyarságnak a szíve, nyilik meg az ország kapuja testvéreink előtt – Rákosi Jenő az, aki szüntelen izgatja a magyar sziveket s nem szünik meg nemes izgatása, míg meg nem nyilik az a nagy kapu.

*

Háromtagu deputáció megy Bukovinába, a magyarruhás Odescalchy Arthur herceg a vezető. Magas termetű, széles, erősvállu ember a „csángó herceg“, két 23 éves ifju az adjutánsa, nyulánk, vékony legény mindakettő. Szádeczky Lajos az egyik, aki már egyszer ellátogatott a csángó testvérekhez, én vagyok a másik. Egy az, hogy székely, más az, hogy ujságíró, az egyetlen székely ujságíró vagyok ez időben, érdemesit a kiküldetésre. Galicián át, lassan mendegélő vegyesvonaton jutunk el az idegenbe szakadt testvérek sivár földjére. Budapest uccáin már ibolyabokrétásan páváskodott az uri nép, amikor elindultunk, itt még alszik a természet, nem akar ébredezni, pedig husvét nagyhetében vagyunk. Hóvihar fogad, kietlenség, szegénység, több ennél: nyomoruság képe

tárul elénk mindenütt, amint a köves, patakrongálta mezei utakon egyik faluból a másikba döcögünk. Nem, itt nem akar nyilni a tavasz, de kinyílt e sokat szenvedett, hontalan emberek szívében: szebb jövőképe mosolyog feléjük.

Andrásfalván, a kálvinista pap hajlékában verjük fel a főhadiszállást. A szegényes parókia mellett szegényes Istenháza: ide vezet első utunk, megindultan hallgatjuk Isten szolgájának hálaadó imáját. A templom megtelik örömben siró emberekkel: csupa fehérharisnyás székelők a férfiak, háziszóttos rokolyát, vizitkét viselő az asszonyok. Azt hiszem egy pillanatra, hogy a magyarhermányi templomban vagyok: az ősi viselethez itt is, ott is hű maradt a nép. Száz esztendeje mult annak, hogy Bukov generális, a „székely hóhér“ vérengzése elől e kis szigetre bujdosának s im, a sziget az idegen tengerben magyar maradt, sőt – halljatok csudát! – más fajtájú emberek egész seregét olvasztá magába! Nyelvük zamatos székely-magyar nyelv s nem egy szókincset őriztek meg, amely „odahaza“, az őshazában szőrin-szálán elveszett...

Négy magyar falut találunk: Andrásfalva, Hadikfalva, Józseffalva, Istensegits. Volt egy ötödik is: Fogadjisten, de ez ama négy falu közt eloszlott az idők során. Mind a négy falunak van néhány jómódu gazdája, a nagy többség azonban földhözragadt szegény: verejtékük keskenyre szabott földcskére hull. Moldvában, bojárok uradalmain izzadnak nyáron a téli kenyérért. Hosszu itt a tél, a nyári szerzemény nem elegendő: mind adósai a bojároknak s jórészt adósság fejében izzadnak tavasz nyíltától őszi betakarodásig – esztendőről esztendőre így éldegélnek, így tengődnek szegények.

Nem elég, hogy összeírjuk a hazavágyakozók nevét, a bojárok kezéből ki is kell váltanunk őket. Két heti munka ez a szomorú összeírás, az adósságlevelek kiváltása: a csángó vezér oldalán a nagy fekete bőrtáska mindegyre kiürül. Mi boldog-büszkén kiáltja egy legény, amint a bankókat leolvassa neki a herceg: *Visszamecskentem* ezt én a bojárnak, fenséges herceg ur! Már mint hogy – visszadobja.

Az osztrák kormányral megvan az egyezés a csángók hazatelepítésére, de a hatóság folyton akadékoskodik. Nem elég neki az egyszerű eltávozási igazolvány, utlevelet akar váltatni a kitéhezett arcú emberekkel s hosszas táviratváltások, magyarázatások után ismerik el, hogy nem külföld Ausztriának Magyarország... Az akadékoskodás érthető: sok ezer munkáskezet fog elveszíteni Ausztria. Husvét szombatjára virradunk s most tűnik ki teljes megrendítőségében a nép nyomorusága: ritka kemencében sült ünnepi kalács. Lelkem hazaröppen az én kicsi falumba, ott e pillanatban a legszegényebb ember kemencéjében is lobog a láng: egész hétre való kalács sült benne.

S mert hazaszáll a lelkem, az ünnepi kalácsról átröppen ama bús husvétszombatjára, amikor a tékozló fiú halálos komolysággal készült a meghalásra. Hirtelen beborul az ég fölötté, egész nap igen szomorú s álmatlanul vergődik át a feltámadás ünnepére virradó éjszakát. Ma két esztendeje... De megkönyörül rajtam az álom angyala, puha kezével lesimitja szempilláimat, abban a pillanatban, amikor derengeni kezd az ég. Annak a pillanatnak a fordulóján, amikor szívemhez nyomtam a pisztoly csövét. Igaza van a nótának: Álom, álom, édes álom. Édes a hajnali álom. De édesebb a szerelem, Mikor babámat ölelem... – im, most álmodom életem legszebb, legédesebb álmát. Virágba borult almafa tövében fekszem, félig lehunyt szemmel szendereg s egyszerre csak fölém hajlik egy aranszöke hajú leány, mosolyogva ejt melleme egy szál égő piros rózsát és eltűnik, mint az – álom. De hiába tűnik el, most már bizonyos vagyok abban, hogy ő is szeret. Most már bizonyos vagyok abban, hogy enyém az Élet, ember vagyok, férfi vagyok, a tékozló fiú meghalt, embernek, egész embernek támadott fel. Hol van, Halál, a te diadalmad?! Hol van, koporsó, a te fullánkod?! Mely nagy, mely szép dolgokat fogok cselekedni, ha fejemet pihenni az ő ölébe hajthatom! Az édes anyaföld s az ő szerelme: e két termékeny talajból fog táplálkozni a lelkem, innen merit új erőt, új hitet – ó de szép az élet!

*

Napról napra erősebb, mélyebb a szeretetemet e szegény, elhagyatott nép iránt. Ugy szeretném megosztani velem a boldogságomat, hadd kiáltaná ő is velem: ó de szép az élet! De csak az én

szivem kiabálja, a nép lelke kétség s reménykedés közt hánykolódik: a nyomoruság, a szolgaság földjéről csakugyan az ígért földjére viszik-e?.. Családok szakadnak ketté, öreg szülék itt maradnak, míg hír jön az éfiaktól az *új* régi hazából: vajjon mehetnek-e utánok? A módosabb rendüekből is készülődik néhány, hogy szétekintsen a régi hazában: addig nem adják el földjüket, míg valahol a Tisza-Duna mentén mást, ennél jobbat nem találnak. Tépelődnek: menjenek, ne menjenek. Így tépelődhetett ezer év előtt Árpád népe is. Három testvérrel ismerkedünk meg Istensegitsen: mind a három „nagybirtokos“. Száz-kétszáz holdon gazdálkodik mind a három s a fiatalabbik már bolti nadrágos, beszél németül is, mivelhogy a radautzi polgári iskolát végezte. A falutól jó messzire a tanyája, 200 holdas földjének közepén a csinos tanyaház, félurias a belseje. Bent, a faluban laknak a bátyjai, fehérharisnyások, de első tekintetre látszik a jó mód magukon is, házukon is. A legidősebb öles termetű ember: négy szürke csikóval várja a csángó herceget a hadikfalvi állomáson. A szekere parasztszekér, de pompás szénaülés a derekában. Azzal tiszteli meg a herceget, hogy állva hajt Hadikfalvától Istensegitsig, oly szilárdan áll, mintha ércből volna öntve az egész ember, pedig a szekér veszettül táncol a lelket kirázó köves uton, a négy szürke meg repül, mint a madár. Lovaslegények vágtatnak a négyes előtt, durrognak a pisztolyok. A két adjutáns szekere felkapaszkodik egy vén ember: hiába biztatjuk, hogy üljön be a szekér derekába, a szekér oldalán ül, s háromszor is megtölti előltöltős puskáját, durrogtat, vivátozik az öreg, közben folyton beszél, árad szívéből a boldogság patakja. Bizony, nem csudálom, hogy ezt az őserőt nem szívesen engedi el az osztrák.

László István az istensegitsi plébános, az ő udvarára hajt be Szőcs uram. Évek óta dolgozik ez a derék pap saját maga ellen: írja, folyton írja a leveleket, hogy vigyük haza az ő népét. Jól tudja, hogy meg fognak fogyatkozni a hivei, megcsappan a jövedelme, de ő tovább munkálja népe javát – nemcsak Istennek, népének is hü szolgája ő. Litterátus ember, gyűjtögeti a csángó nép meséit, dalait, meg is ajándékoz néhány szép nótával s egy igen érdekes népmesével, amelyről később kitűnik, hogy Déloroszországból hozta valamelyik csángó fuvaros. Moldovába aratni, Déloroszországba fuvarozni jártak a csángók – így vándorolt át Bukovinába Péter és Pál, a szegény és a gazdag jobbágy, meg a földesur elmés meséje, Bukovinából – Budapestre: itt lett csángómese megjelöléssel egyik ékessége első mesekönyvemnek, a Székely Tündérországnak. Telt, mult az idő, a párisi Figaro-ban fedezte föl Riedl Frigyes mint orosz népmesét, nyomban át is ültette s belevette az Olvasókönyvébe. Lehr Albert volt az Olvasókönyv egyik szerkesztője, s amikor a mese már ki volt szedve, Lehr Albert kisfia kezébe veszi a kefelevonatot, rábukkan a mesére, olvassa s szalad az apjához: Hiszen ez az orosz mese benne van a Székely Tündérországnak! Nosza, kidobták az „orosz“ mesét s helyébe az én „csángó“ mesém került. És azóta vándorol az orosz mese olvasókönyveken, hegyeken-völgyeken, erdőkön, mezőkön, tengereken át – Isten tudja, hol, merre jár... Ime, ez a mesevándorlás, nyájjas olvasóm.

*

Végtelen hosszú vonat pöfékel a hadikfalvi állomáson, tenger nép verődik össze, ki szekéren, ki gyalogszerrel hozza cókmojkját, némelyik a macskájától sem tud megválni; hát az ágyától, a szövőszékétől, a guzsalyától az asszony nép hogy tudna megválni? A férfiak elhozzák kéziszerszámaikat: kaszát, kapát, ásót, villát, fejszét – mindent. Napszámosember a hazavándorlók zöme, lehetnek vagy négyezren; hazavándorlók és ittmaradók keserves sirása felhat az egekig. Csak már indulna a vonat! Még öt perc s ekkor szalad a herceghez egy legény s egy leány.

– Istálom, – panaszolja a legény, – ez a leány az én hitös jegyösöm. Az anyja nem akarja engedni, míg a pap előtt is meg nem hitöltünk.

– Hát mért nem hiteltetek meg?

– Nem vót rá időnk.

– Nem?

– Nem istálom, mer' ahajt a minap *keresztelkedtem ki*, nem vót idő a kihirdetésre s emián a plébános ur nem akar meghitölni.

– Sebaj, fiam, – mondja a herceg – majd meghiteltek Magyarországon.

Megnyugtatja az anyát, a jegyesek egy-kettőre föltreppentek a vonatra.

Ámulva-bámulva néztem a kikeresztelkedett csángó legényt. Épp olyan fehérharisnyás, zekés, báránybőrkuccmás legény volt, mint a többi; épp úgy csángó arca volt, mint a többinek; minden szava, mondása, szintizta csángó-székely. Ha eddig nem tudtam, most színről színre láttam, mi az a *faji beolvasás*. De még csak egy esztendeje mult a lelkeket felkavaró tiszaezlári pernek, s apró epizódokat irván a Budapesti Hirlapnak az indulás napjáról, az utolsó pillanat epizódjának ezt a megnyugtató címet adtam:

Hozunk egy zsidót is,

– *de kikeresztelkedve.*

*

Hegyen-völgyön lakodalom: Kárpátoktól az Aldunáig tenger nép várja csángó testvéreinket minden állomáson. Tenger nép – tyukkal, kaláccsal. Honszerző Árpádot csak sóval és kenyérral fogadták a meghódolt népek, a hazavándorlókat tejbe-vajba fürösztik. Legenyemihályi az első állomás: hajnalban érünk oda. Már este kigyülekezik uri rend és közrend, áttáncolják az éjszakát, bortól és örömtől mámorosan ölelik keblükre a „testünkéből való testet, a csontunkból való csontot, a vérünkéből való vért“. Az egy-kétperces megállásokból 20–30 percek lesznek, nem eresztik tovább a vonatot, amíg lelkes dikciókban ki nem öntötték szívük nagy örömét s fel nem dobálták a kocsiba a taligakerék-kenyereket, a patyolatfehér kalácsokat, szalonnát, sonkát, töltött tyukot, ropogós-pirosra sült malacot – s a jó Isten tudja, még mit. De a mi kocsinkra senki sem gondol: magától értetődő, hogy tele van az minden jóval, s a magyar határtól Nyiregyházáig a csángóvezér meg adjutánsai egy falat nem sok, annyihoz sem jutnak. Este ettünk utoljára, valamelyik galíciai állomáson: a lengyel testvérek traktáltak meg ott. A tokaji állomáson Tokaj legdrágább kincsével kedveskedik a szónok: ezüsttálcán nyújt át a hercegnek egy pohár bort. Jó volna lenyomtatni egy falat kenyérral, ám ez rontaná a pillanat ünnepességét, s a jó herceg fanyar mosollyal telepedik vissza adjutánsai közé. Kéket-zöldet lát a vezér szeme is, az adjutánsoké is. Végre beszuszog vonatunk a nyiregyházi állomásra: ott nemcsak dikcióval, de nagyuri ebéddel is fogadnak Szabolcs vezér ivadékai; estére Debrecen vár – nem kell éhen halnunk a hazáért. Szolnokon hajóra telepítjük testvéreinket: mind fáradtak, kimerültek vagyunk, isteni érzés a csendesen, lágyan ringató hajón megpihenni a gyötrelmes dinom-dánom után. Fülelem úgy megtelt Legenyemihályitól Szolnokig dikcióval, szüntelen hömpölygő e-éljen – e-él-jen zugásával, bugásával, hogy ezt a zugást-bugást hallom szendergés közben is. Este köt ki Szeged mellett a hajó. Szőke Tisza partja nappali világosságban ragyog, az alig három esztendeje romokban hevert város diszbe öltözött: zászlók lengenek a frissen épült palotákon, gyertyák lobognak az ablakokban – „Szeged már szebb, mint volt“. Önkéntelen elmosolyodom a királyi mondáson: „Szeged szebb lesz, mint volt“. Ennek a mondásnak akkoriban az egész nemzet tapsolt, talán sokan sirtak is örömeinkben, mint a negyvenes években a tekintetes „karok és rendek“, amikor V. Ferdinánd néhány keservesen bemagolt magyar szót eldadogott. Igen, Ferenc József ellátogatott a romjaiban heverő Szegedre, nézte, nézte, hosszan nézte a szörnyű pusztulást, a szemfüles ujságírók meg izgatottan lesték, vajjon mit mond a király. De a király hallgatott. A király nem mondott semmit.

– Már pedig – izgultak a Pestre visszatérő ujságírók – a királynak kellett volna valamit mondania. A nemzet lélekzetvisszafojtva várja: mit mondott a király. Nem mondott semmit? Majd mondatunk vele mi!

Egész uton azon tanakodtak: mit adjanak a király szájába. Egyik egyet, másik mást javasolt, végezetül megállapodtak ebben: Szeged szebb lesz, mint volt. Egy fürge eszü s fürge járásu, apró ember fejében született a királyi mondás, méltó egy király lelkéhez: Sasvári Árminé a fej. Nem az

első kegyes hazugság ez a magyar nemzet történetében, nem az első altató, bolondító szer, amivel a hiszékeny magyart áztatgatók, bolondítgatók...

Az Olvasókönyvek szerkesztői a Szegedről szóló olvasmányba hűségesen beletoldják a királyi mondást. Hiszen királyinak – királyi, de egy kis fürge zsidó ujságíró a gazdája – delectur!

Nem tudom, milyen volt Szeged az árviz előtt, milyen az árviz idején, most csakugyan szép volt, szebbnél is szebb. Szeged falai közt találtam a legmelegebb magyar sziveket, – ó, és Szeged porában játszadozott az az aranyzőke haju leányka, kinek életem legszebb álmát s mind e mai napig legszebb valóságát köszönhetém...

...Már nem tudom, melyik nagy szálló termében, terített asztalok várnak. Végláthatatlan hosszú asztalok. Elöl megy a herceg, karján a felesége, aki Debrecenig ment szerette párja elé – utána az adjutánsok. Egyszerre csak átölel egy természetes civa, jobbról-balról megcsókol: lelköm csángóm, édös csángóm! – s egy ezüst forintost nyom a markomba.

– Ó, ó, köszönöm, kedves néni, de van nálam szegényebb csángó is, mondom megindultan, s mindjárt tovább is adom az ajándékot egy igazi csángónak.

Csizmásan, bárányszőr-kucsmásan jöttem el Bukovinából – így értem Szegedre: ez a bárányszőr-kucsma szerezte meg nekem az első meleg szót, az első meleg csókot, – ó de szép, ó de meleg szívi város ez a Szeged!

Nem, nem tudom, milyen volt Szeged az árviz előtt, milyen az árviz idején, de nekem ma szebb, mint valaha lehetett. Isten áldjon, csángó testvérek! Már nálam nélkül is eltaláltok az Aldunára. Vissza, vissza Pestre!

Meg kell tudnom: igazat jelent-e a husvéthajnali álom.

MÁSODIK FEJEZET

Ebben szó lesz ifju óriásokról, egy rövid, de igen szép meséről, ezzel kapcsolatosan a fészekrakásról

A Ferencrendiek bazárában van egy vendéglő: annak különszobájában vacsorázik minden hétfő estéjén egy héttagu társaság. Csupa ifju óriások, a legidősebb köztük harminc év körül jár: *Keszler József*, a *Nemzet* szellemes, éles tollu szinikritikusa, aki röviden Keszi-nek nevezetik. Fekete haja, szakálla göndör; ha Székelyországban találkozom vele, örménynek nézem, nem zsidónak. De a Csalányi-vendéglő különszobájában, a Kammon-kávéház különasztalánál látom őt és élvezem estéről-estére elméjének sziporkázását, csodálom a vitatkozásban legyőzhetetlenségét: már van annyi fajismeretem, hogy csak zsidófajtáju embernek vált ily hirtelen, villámfényszerűen az esze.

A társaság többi tagja 22–24 év körül járó; négy közülök most bontogatja szárnyát mint szépiró: *Ambrus Zoltán*, *Kozma Andor*, *Rákosi Viktor*, s e könyvnek írója. Marad még kettő: *Heltai Ferenc* és *Darvai Fülöp*. Amaz a *Nemzet* közgazdasági rovatának vezetője, emez ugyane lapnak zenei kritikusa. S mert ma a kíváncsiság gócpontjában horgaskodik a? – ki mely felekezethez tartozik, ime: Ambrus Zoltán és Rákosi Viktor keresztény-katolikus, Kozma Andor s én keresztény-református; az élő öreg Keszler, a néhai Heltai és Darvai helyett bocsánatot kell kérnem: ők – izraeliták. Bár a t és a ty által kettészakítva, többségben vagyunk mi fajmagyarok, de ha igaz, hogy Szent László király tul a Dunáról telepíté a székelyeket a keleti határra, valamikor egy földön éltek s egy hitet vallottak a négy ifju óriás ősei: Rákosi és Kozma túladunaiak.

A tiszaezlári vérvád pere nem bontja meg a héttagu társaságot. Mintha valahol az északi sark körül folya a nagy per, a társaság mint társaság nem vesz róla tudomást. Nincs köztünk ok az irigykedésre: voltaképpen mind más-más területen szántunk. Rákosi Viktorról azt hisszük, egész életére Sipulusz marad, aki még a halálos ágyán is kacagtatja majd a nyájas olvasót. A pufók, gyermekarcu Kozma Andor, akit az öreg Keszi „majdnem Bandi“ – nak keresztelt el, a *Borsszem Jankó* vezérverseit írja, s annyira kötött formában nyilatkozik meg a talentuma, hogy nincs benne kétség: mint versköltő szerez kevés pénzt és sok babért. Ambrus Zoltán 17 éves korában lép föl, mint a Fővárosi Lapok kritikusa, csak később mutatja meg, hogy nagy ő szépirónak is, kritikusnak is: tán máig sem dőlt el, melyiknek nagyobb. Spektátor név alá rejtőzik, s egyszerűen Speki-nek szólíttatik. Én magam hiába Székely Huszároskodom, Sipulusz rám ragasztja a Zeke nevet s szük baráti körben az is maradok halálíg. Az irodalom melyik dülőjére terelődöm, magam is csak haloványan sejtem. Már sajtó alatt a Székely Tündérország, Rákosi Jenő írja elébe a lelkes bemutatót: valószínű, hogy az én mesemondó népem s ennek földje lesz az én mezőm; sőt az is valószínű, hogy hazám ifjuságának irom majd könyveim javát.

Az öreg Keszler – kritikus elme, a szépirodalom mezejére nem kívánczik. Heltai Ferenc oly messze van a szépirodalomtól, mint Makó Jeruzsálemtől. Ő a társaság legmegfontoltabb, legrealisabb gondolkozásu tagja, igazában az egyetlen. A szentesi tagbaszakadt, piros arcu zsidó fiu az alföldi ember epikus nyugalomával beszél és végzi az ő dolgát, egyengeti a maga ösvényét: tisztában vagyunk azzal, hogy a társaságból egyedül ő lesz gazdag ember. Talán még Darvai, aki zenekritikusból ügyvéd lesz nemsokára...

Mondanom se kell, hogy maga-magában mind a hét ifju igen fényes jövődőt jósol magának, mind palotában fog lakni, a saját palotájában, mert százezer forinton alul egy sem fog megházasodni. Természetesen, kacagva jövődölik a palotát is, a százezer forintos hozományt is. Ezzel az erővel megállapodhatnak vala egy millióban is, hiszen a társaság három tagjáról már kipattant a titok, hogy igen-igen szegény lesz a feleségük. És ki fog pattanni a többiről is.

Heltai Ferencnek jut valamennyi közt a legszegényebb leány. Csudaszép németországi leány az ő menyasszonya, evangélikus vallású, de vőlegénye kedvéért áttér a zsidó hitre: ez a hozomány. A vőlegény apja közepes módú, sokgyermekes apa: elég szegényesen kezdi házasesetét az ifju pár, de tizesztendő sem telik belé, saját palotájukban laknak, saját fogatukon kocsikáznak. Ugy látszik, mégis volt bennünk valami a költőből: látnoki szemünk Heltai jövőjét helyesen látta meg...

*

Van az istenkének egy fanyelű bicskája. Istenke a fanyelű bicskával kettépattant egy mogyorócskát. Mogyorócskának két héjacskája szerteszt kavarog a levegőégben, hol gyenge szellő, hol vad vihar kapja szárnyára, messzi, messzi sodródik egymástól mogyorócskának két héjacskája, de Isten megelégteli istenke tréfáját, mogyorócskának két héjacskája végül is újra találkozik s egyszerre, együtt koppannak a földre.

A keleti határról fölkerelkedik egy gyermekifju, kavarog a levegőégben, mint a mesebeli mogyorócska héjacskája, vissza-visszadobja a szél oda, ahonnét elindult, az édes anyaföldre, már-már behull egy sirgödörbe, de a szél hirtelen-váratlan szárnyára kapja s ismét az ország szívében ejti le. Ugyanazon esztendőben, amelyben a keleti határ felől kavargott a levegőégben mogyorócska egyik héjacskája, kavarog a másik Délről Észak felé – egyszerre koppannak az ország szívének földjére. Millió meg millió mogyoróhéj kavarog a levegőégben, a nagy össze-vissza kavardásban számtalanszor összeütődnek más-más mogyorócskának a héjacskái, de mire földre érnek, ki-ki párjára talál. Így akarja ezt Istennek mindenhatósága: akik együtt indultak az égből, azoknak a földön találkozniok kell. Ott, azon a helyen, amelyet számunkra Isten kiszemelt. A kisbaconi fiunak s a szegedi leánykának az ország szívében kellett találkozniok.

*

A Rákóczi-utnak még Kerepesi-ut volt a neve. Sok-sok víznek kell még a Tiszán, Dunán lefolynia, míg a nagy fejedelem hamvainak hazaszállításába az öreg király beletörődik s a Kerepesi-ut Rákóczi-uttá halhatatlanodik. Itt, a Kerepesi-uton huzódik meg egy gyászruhás asszony: kinéz az uccára nyiló ajtón, a Kerepesi-ut legszomorubb házán pihen meg a szeme – a sárgafalu Rókus-kórház ez. Mert uccára nyilik az ajtó, nyilvánvaló, hogy bolt van mögötte. Hajósgazda volt az ura s miként a fuvarosok ezreit tette tönkre a „ló nélkül járó vasszekér“, a hajósgazdát a gőzhajó verte hullám azonképpen sodorta el. Nemcsak elsodorta, el is temette. Özvegyasszony, nyolc gyermek, – mit kezdjenek a hajótöröttek? Jómód után szegénységbe törődni ott, ahol százan, ezren ismerik – lehet-e? Száz emberre, aki örvend a hajótörésen, egy ha esik, kinek a részvéte szívből fakad, de talán éppen ez az, amit elbirni még nehezebb, mint a kárörvendezést. Higyjétek el nekem, nem volt gyöngéd lelkü ember, aki az első részvét-levelet megírta. Az igazi gyöngédség; némán haladni el az előtt, akinek gyásza van.

Részvét és káröröm elől Pestre menekül a hajótörött család, az özvegy „kijár“ egy lutris-boltot, mely egyben trafik is. Ő szolgálja ki reggel 6 órától estig a dohányos embereket, leánya, az az aranszőke haju leányka írja a lutricédulákat. Kofák, cselédek, mesterlegények a szerencsepróbálók zöme, de meg-megpróbálják urak is: szegény urak – hátha megütik a nagy lutrit, s gazdag emberek, hátha még gazdagabbá teszi a szerencse. Az aranyhaju szőke leány írja, írja a számokat s szünet idején, – mert itt is van szünet, nemcsak a bálokon – himzörámája fölé hajlik, virágokat himez, – nem magának himezi.

A bolthoz közel a népszínház, ide kapnak a színészek, benyit egyszer Rákosi Jenő is s e naptól kezdve itt veszi a virzsiniáit. Napról-napra tovább marad a kis boltban, melegsivü barátja lesz a hajótörött családnak. Itt hallja az első véleményt a Budapesti Hirlap aznapi számáról, ebből vita támad, – hisz éppen ez kell Rákosi Jenőnek. Ketten vivják a csatát: az erős fegyverzetü vitéz s egy gyöngé,

törékeny leány. A „bús székel” némán hallgatja a szócsatát, meg-megdobban a szive, ha az aranyszőke haju leány hirtelen-váratlan vissza-visszavág. Gyönyörű csaták ezek, itt egyik fél sem kap sebet, s nagy az erősebb öröme: ő ismét „fölfedezett” valakit...

Sipulusz „vezet be” a kis boltba, mely csak félig bolt, – félig kaszinó. Írók és színészek kis kaszinója. A bemutatkozás fényesen sikerül: kérek néhány cigarettát, rágyujtok egyre, aztán a másodikra, a harmadikra – hopp! be kell mennünk a redakcióba, – ott jut eszembe, hogy a cigarettáért nem fizettem. Nem baj, pompás alkalom a másnapi látogatásra, bocsánatkérésre, egy kis ibolyabokréta átnyújtása mellett. És telnek, mulnak a hónapok, esztendőre esztendő fordul, s egyszer csak eladogom: kisasszony, a csángók földjén, husvét hajnalán, gyönyörű álmod láttam. Virágos almafa tövében szenderegtem, s maga égőpiros rózsát ejtett a mellemre. Reám mosolygott. – Igazat jelent-e az álmod?

– Igazat.

– Mária; én nem kívánom, hogy érettem elhagyja a hitét. De – igen, a főrendiházban – a polgári házasságot – leszavazták...

– Tudom.

– Meg tud-e válni érettem a hitétől?

– Meg.

*

Hát csak szálljatok tengerre, ifju párok, etessétek a velencei Márkus-tér galambjait, minket az édes anyaföld felé röpit a gyorsvonat. Három esztendeje várakozik, epekedik ott két öreg ember, a tékozló fiunak csak leveleit látják, olvassák, őt magát nem látják. Talán mégis jobb lesz, ha *akkor* itthon marasztjuk, – keseregnek szegények. Oly üres a ház! De már vágat a gyorsvonat, oly sebesen vágat, mintha lelke volna. Mintha tudná, hogy ezt a két gyermeket éjjel-nappal várja, sóhajtozza két öreg ember. Már Olt vize partján vágat a gőzparipa, lombos erdő szegi kanyargó partját az Oltnak, még egy merész kanyarodás: elénk tárul erdőzugásos, vadgalambszólásos, szép Erdővidék. Az én hazám! Az én édes anyaföldem!

– Ugy-e, szép?

– Ó de szép!

– Nézd, nézd, látod azt a hegykoszorút?

– Látom, látom.

– Ugy-e gyönyörű koszorúja van az én falumnak?

– Be gyönyörű!

Gábor bácsi vár az állomáson.

– Hogy vannak az öregek?

– Jól, igen jól. Egy hét óta folyton nyitva a nagykapu. Mindegyre kimennek a kapu elé, ott tipegnek-topognak, hátha hiradás nélkül jöttek.

– Ó, Istenem!

– Belenyugodott-e már édesapám, hogy nem lettem tanár?

– Bele.

– Rendesen kapja-e az ujságot?

– Rendesen. Csak az búsitja, hátha pénzedbe kerül...

– Édes jó apám!

Ihol, az öreg postamester, ott áll a nyitott ablakban, mintha édes fia volnék, oly nagy szeretettel mosolyog, integet felénk. Hálás szívvvel köszönetek fel a derék öreghez s szeretném felkiabálni hozzá: Köszönöm, Gergely bácsi, köszönöm, hogy *azt a levelet* nem az édesapámnak adta át. Önkéntelen megragadom a feleségem kezét.

– Jól megnézted ezt az öreg embert?

- Megnéztem, meg. Csupa jóság, nemesség az arca.
- Ne felejtsd el ezt az arcot. Nagy része van abban, hogy most a kezedet foghatom.
- ?
- Majd elmondom a történetét otthon.

Otthon, otthon. Hiába raktam fészket az ország szívében, a szülei ház az – otthon. Ide mindig hazajövök, oda – visszamegyek.

- Nézd, nézd, ott állnak a kapu előtt! Látod, mint integetnek felénk!

– Látom, látom!

- Nézd, nézd, még áll a galambbúgos kapu! Tudod-e, mi van vésve rá? Áldás a bemenőknek

– Béke a kimenőknek!

- Ó be szép mondás!

Már ott áll a kocsi az ősi ház előtt. Édesapám két erős karjával leöleli a menyemasszonyt. Szóval is elrebeci: Isten hozta nálunk, menyemasszony!

- Édes leányom! – öleli, csókolja menyemasszonyt az édesanyám.

Első eset, hogy utolsónak kerül a sor reám. S ez most nekem olyan jól esik.

Kézen fogja menyemasszonyt a két öreg ember, ugy vezetik be a „nagy ház“ – ba: ez a mi fészünk. A kis kertre nyíló ablakon behajlik a mályvavirág. Ablak alatt egy kis pamlag: házi gyapjuszövet a takarója. Szoba közepén az asztal: ötven esztendeje festették feketére s színét máig sem vesztette el. Ötvenesztendős a háromfiókos ruhás láda is: András nagyapó verte rá a réz karikákat, a réz rózsákat s meg is jövendölte, hogy: hej, ezeket a karikákat majd sok gyermek fogja megzörgetni!

Az asztalon virágdiszes székelő kancsó: bokréta benne.

- Be szép virágok! Ugy-e, édesanyám szedte?

– Én szedtem, édes leányom, én. Ugy féltem, hátha nem tetszenek. De már látom, hogy maga, lelkem, nem kényeskedő, – ugy-e, jól látom?

- Be jó szeme van, édesanyám! Nézze, még csak gyűrű sincs más az ujján, csak a karikagyűrű.

– Ó de jó, ó de jó, – örvendez az öreg asszony. – Sokat tépelődünk édesapáddal, vajjon nem kényeskedő, nem cifrálkodó-e a feleséged. S mit sirtam én, hátha el sem hozod a mi egyszerű házukba!

- Szegény leány vagyok én, édesanyám!

– Ó, hála a jó Istennek! Mert, lelkem, itt mind azt hirelték, hogy a maga édesapja számát sem tudja a pénzinek.

- Kis lány voltam, amikor meghalt az édesapám.

– Özvegy asszony, nyolc gyermek, – írta a fiam. Olyan szépen megírta. Mondtam is én a hirelőknek: nem bánom én, akár gazdag, akár szegény, csak a fiamat szeresse. Ugy-e, lelkem, szereti?

- Másként nem volnék itt, édesanyám!

– Ugy, lelkem, ugy! Istenem, Istenem, mit sóhajtoztam, mért nincs szárnyam! Volna szárnyam, titkon Pestre repültem volna. Csak annyi időre, hogy lássam, amikor a pap elé állnak...

Hallgatott eddig az édesapám, most ő is megszólalt az ő kedves, enyelgő hangján:

– Jó, jó, – mondtam én édesanyátnak, – hát csak repüljön, nanyó, repüljön, de meglássa, hogy elvész majd abban a mahomet-nagy városban, s ki főz akkor nekem ebédet, vacsorát?

- Mindig így szokott tréfálni nagyapó, – magyarázza édesanyám a menyemasszonynak.

Most hallom először, hogy édesapám nanyónak szólítja édesanyámat, ő meg nagyapónak édesapámat. S hogy mindketten magázzák egymást. Hiszen, megszolgálták a nagyapó s a nanyó nevezetét: már tizenkét unoka szólítja őket így: nagyapám uram, nagyanyámasszony. Így, így: nagyapám uram, nagyanyámasszony. Szívem felvidul, amikor jönnek az unokák s hallom gyermekkorom kedves emlékü megszólításait: Jó napot adjon Isten, nagyapám uram s nagyanyámasszony! Hogy vannak, hogy szógál az egészségik? Így, így: *ik*. Sem *ük*, sem *ök*.

Ezt a kitérést ugy vegyétek, hogy ezalatt egyről-másról elbeszélgetünk, aztán nagyapó szép gyöngén megfogja nanyó kezét: jöjjön, nanyó, jöjjön, ne alkalmatlankodjunk az éfiaknak – s

csöndesen, lassan, szinte lábujjhegyen mennek ki. Összenéznek az „éfiak“, mindkettőnek egy a gondolatja: csak öreg emberpár lelkében fejlődhetik ennyire finommá a gyöngédség egymás, a figyelmetesség mások iránt...

Hetven esztendő az édesapám, a falu összes gyermekeinek „Huszár nagyapó“ – ja, de csak egy tekintet még nem görnyedő, öles alakjára: nem kell jövendőmondónak lenned, hogy még husz esztendőt jövendőlj neki. Tizenöt esztendő fickó legény volt, amikor megfogta az ekeszarvát, ötvenöt esztendeje már, hogy fogja – nem tud megválni tőle. Kezét-lábát összekalácsolhatná, naphosszat olvasgathatná a fia küldte ujságokat, „regéket“ (ő neki halálíg rege marad a regény), de ma is csak az esős napok az ő olvasónapjai, a téli esték az ő olvasó estéi. Ama kicsi álló lámpa mellett olvasgat, amely elsőnek világított a kis faluban. Meglátjátok, halálíg hü marad a lámpácskához nagyapó is, nagyanyó is: gyenge fénye éppen eleget világít kettejüknek. Igaz, már bucsuzkodik az erdőből, mert „kezdenek nőni“ a hegyek. De a földtől, a buzatermő földtől bucsuzni képtelen: halálíg tartó halálos szerelme néki a föld, az édes anyaföld. Az ő földjébe cselédember még nem hintett magot; földjeinek javarészét mindig maga szántotta, maga szántja ma is. Az ő szántásában „vétket“ nem találsz. Barázdáról barázdára megmázsálhatná a földet, mi egymásra simul. Ebből a szántásból ki kell a buzaszemnek kelnie, s nem is kel egyéb, csak buzaszem. Az ő vetése nem virágos, nem konkolyos, az ő földjében a buza egyedül virágzik.

Hiába tagadná, egy kicsit már fájogat a dereka, ideje volna, hogy bucsuzzék a mezőtől is, de, meglátjátok, tiz esztendő is beletelik még, amíg ez a szomoru, ez a fájdalmas, ez a minden jó szívet megindító bucsuzás elkövetkezik. Amikor nagyapó cselédszántotta-vetette kenyérré szorul...

Öreg pár, ifju pár, együtt mennek a kertbe: nagyapám korabeli alma-, körte-, szilvafák a kertben, itt-ott moskotár- és perpenca-szilvafák ifju hajtásai. Ezeknek magvait Isten ülteté a föld kebelébe.

– Oh Istenem, mikor dőlt ki ez a fa? Ugy-e, ezt még István nagyapó ülteté?

– A legkedvesebb fája volt, – mondja nagyapó s könny csillan szemében.

Közelebről nézem, vizsgálom a fát. Korhadó töve megroppant, a faóriás elterült, de egy csonka ága belefuródott az édes anyaföldbe: úgy fekszik István nagyapó fája, mint harctéren a sebesült katona: fél karjával fentartja magát, teste nem érinti a földet – nem akar meghalni, nem!

– Még most is terem almát! – csudálkozik a pesti menyemasszony.

– Három esztendeje fekszik így, három tavaszon leveledzett ki, – mondja nagyapó. – Nemcsak kileveledzett, virágzott is, virágjának gyümölcse is lett – áldott legyen Istennek szent neve.

Megindult szívvél megyünk tovább, meg-megállunk minden fa mellett: pesti menyemasszonynak sorba bemutatjuk őket. – Vajjon ki lehet ez az aranyszőke haju „asszonyszemély“, mondanák a fák, ha szólni tudnának. Ők eddig csupa fekete haju asszonyszemélyt láttak – vaj’ ki lehet, merre van hazája?

Kert közepén áll a bartamisz körtefa: vastag derekát nincs az a két kar, mely átölelje. Nagyapóval egymagas a dereka, innen indulnak ki izmos ágai, s mintha emberi kéz mesterkedte volna kerekre a koronáját – nem, nem, ily szépet, ily mesterit csak Isten keze alkotott.

– Mi kár, hogy csak szeptemberre érik a körtéje, most nagyapó megrázná, s hullanának róla a szép sárga körték!

– Ezt a fát megrázná? – kételkedik a pesti asszony.

– Tavaly még megráztam, – mondja nagyapó, s im, egyszerre csak megragadja egy vastag ág tövét, a faóriás megrázkódik s néhány zöld körte le hull.

Próbálom én is, de kudarcot vall az erőm. Még mindig nagyapó az erősebb.

– Ez a fa az én legkedvesebb fám, – mondom Máriának. – Szeptemberre érik a körtéje, s reggel, amikor indulóban voltam a kollegiumba, édesapám egy tarisznyára valót rázott nekem. Tiz esztendőnek tiz szeptembere: ennyiszor rázta meg édes apám a fát nekem. Egyedül nekem. Így volt-e, édesapám?

– Így volt, így. Nem tagadom.

– Ez a zsiros almafa. Ennek az almájától illatos a tulipános láda. Télen, nyáron, mindég illatos. Ennek az illata kísért engem, bármerre menjek. Halálig kísért fog.

– Hát ez a fa miféle fa? Kicsiny maradt, pedig öregnek látszik?

– Ez az én édesanyám fája, – mondja nagyapó. – Kicsiny növésű volt édesanyámasszony, ezért szerette. Nannyó fája: ez a neve. Irós alma terem rajta. Most is van rajta néhány. Ugy szemlélem, kidől ez is nemsokára, mint ahogy kidőlt az édesapám fája. Szerre-szerre mink is mind kidőlünk...

De mintha megbánná a nem ifju párnak való bús szavakat, hirtelen fordulattal a rozssaléró almafára mutat: Ezt én ültettem, ez még fiatal fa: negyven esztendőnél alig idősebb. „Fiatal“ ez az „édes“ almafa is. Egyidős vele a „fótos“ is. S mindjárt meg is rázza a rozssalérót, utána az édest, a fótost, hull az alma, ki a földre, ki a fejünkre, nagyokat nevetve szedjük szaporán, gyermekmódjára rágicsáljuk – ó de édes, ó de jó!

Minden édes, minden jó most nekünk.

Kikerülünk a gyümölcsösből – itt kezdődik a kaszáló kert: már nő a sarju, s nyílnak, nyiladoznak az őszi virágok. A kert szélén folydogál a Macskás-patak, tulsó partján egy kis rét, lankás hegyoldal emelkedik föléje: olyan hosszú, mint a falu. Egykor a Benedek nemzetségé ez a hegyoldal, javarésze még a mienk, de sok darabja elszlott erre-arra, oldalágra...

Nézem, hosszan nézem a kaszáló kertet, a lankás hegyoldalt.

„Paradicsommá varázsolnám ezt a kertet. Tele ültetném fákkal, bokrokkal. A közepére házat építenék. Tele ültetném a hegyoldalt is gyümölcsfával. Ott, ahol meredeknek ágaskodik a hegy, csupa erdei fát ültetnék. Erdő volt itt valaha, újra feltámasztanám az erdőt... vége, vége. Őseim földjét eltékoztam – későn született a szép gondolat, későn“...

– Hát ez az a Macskás-patak, – rezzent föl Mária. – Idáig bujdosnál gyermekkorodban?

– Ó, ó, – nevet nannyó – ugyan bizony, még ezt is elbeszélted?

– No, – mondja nagyapó, – sokat neveltünk akkoriban ezen a bujdosáson. Négy-öt főtt pityókát zsebre tett, egy urusságos éveget vízzel megtöltött – így indult „őkeme“ Móduvába. Így volt-e?

– Egészen így volt, édesapám.

– Hát az igaz-e, nannyó, hogy maga messziről kísértte s leste egy fa megül, vajjon hová, merre bujdosik a fia?

– Igaz, igaz, – vallja be nannyó. – Láttam, hogy leül a patak mellé, ott sirt, sirdogált magában, aztán egyszerre csak kivett a zsebéből egy pityókát, nézte – s megette. Bizony, sorra megette mind. Akkor a szájacskájához nyomta az éveget s megitta a vizet. Még egy kicsit ült, üldögélt, aztán felkelt, szipogva-szepegve elindult hazafelé.

– Maga pedig, – folytatta nagyapó, – elillant a kertből, tett-vett a házban, mintha semmi sem történt volna. Így volt-e?

– Így volt, így, nem tagadom.

– Így volt, így, nem tagadom, – mondom én – majd egyszer tán meg is írom.

– Ó, ó, – ütődik meg nannyó, – ezt a semmiséget csak nem írod meg, fiam?

– *Semmibbet* is megírnak ők, – koppant a szeg fejére nagyapó.

– Igaza van, nagyapó, igaza, – helyesel a menyemasszony.

– No, ugy-e?

...Most, hogy e kép megelevenül a lelkemben, kérdem, amit akkor elfeledtem kérdeni: Lehetséges-e, hogy ez a nyájas idill valaha drámává, lélekrendítő drámává zordonuljon!? Hogy nekem valaha bujdosnom, igazán bujdosnom kelljen?! Csak ezt a nyájas idillt látom akkor, s amig megyünk, mendegélünk a kertben, újra meg újra visszatér a „szép gondolat“: mivé varázsolnám én ezt a kertet, ezt a hegyoldalt! Hiába hessegetem el a „szép gondolatot“ – makacsul visszatér. – Megaranyoznám e két öreg ember életének alkonyát – késő, késő! Vajjon késő-e? Mi vagyok én voltaképpen? Kivándorló vagyok, mint azok a véreim, akik szerencsájukat Romániában meg Amerikában keresik, s ha szerencsájöket megtalálták, arannyal megterhelten jönnek vissza, földet vesznek, házat építenek. Igen, igen, kivándorló vagyok én, s ha rám mosolyog szerencsém csillaga, hazajövök, haza. Talán

még életben találom öreg szüleimet; szemük láttára váltom vissza az eltékozolt földet, épitem a házat, ültetem a fákat, asztalomhoz ültetem, dédelgetem őket. Egyik kezemben ekeszarva, másik kezemben toll – ennél szebb élet képzelhető-e?

Tetten érem magamat, hogy a föld szerelmese vagyok én is, mint az apám, a nagyapám, az ükapám. Hiába mondta édes apám, hogy bársonnyá finomult a zeke – csak a színe bársony, zeke az valójában – már visszasír a szívem a földhöz, a véres verejtékkel áztatott édes anyaföldhöz. Ifju vagyok még, most kezdem az életet, s már rajzolgatom a képét annak a szép öregségnek, amely hasonlatos lesz e két öreg emberéhez...

– Min gondolkozol?

– Nem gondolkodom, álmodom. Majd elmondom, ha ketten leszünk.

*

Kettesben járjuk be a rétet, a mezőt, bekanditunk az erdőbe is. A réten már nő a sarju: minden hajításra hol keskeny, hol széles darab, az enyém – volt. A buzahatárban most aratnak, bolyongunk a mezei utakon, itt-ott utat rövidítünk, szép gyöngén félrehajtogatjuk a rozsvetés érett kalászeit: valóságban élvezzük a gyönyörűséget – „a rozson át“. De réten is, buzahatárban is fel-felsír a szívem: ime, ez a föld is az enyém – volt! Mért hogy nem lehet enyém a föld is, a rét is, az erdő is és – Ő is?

Jobbra-balra köszöngtünk, a buzának hajolt asszonyok, leányok kiegyenesednek, hosszan utánunk néznek, bizonyosan irigykedve is egy kicsit; lám, de jó nekik, sétálnak, sétálnak, mi meg reggeltől estig görnyedünk. Igazuk van: ők csakugyan görnyednek reggeltől estig, mi meg sétálunk, sétálunk... No, – vigasztalom magamban őket, – ne irigyeljete, majd görnyedezek én is, sokat, igen sokat, késő éjszakákon is, míg a földjeimet visszaváltom. Vissza, vissza, ha belepusztulok is!

Meredek hegyoldalon megyünk ki, hegy tetején fensik, a fensikon buzatenger. Ez ama bizonyos „Nagyfőd“, a Benedek-Huszár-nemzetség ősi földje.

– Ha nem tudod, mit dolgozzál, eredj ki a Nagyfödre, onnét látod a nagybaconi, a bodosi, a bibarcfalvi határt. Nézd meg, mit dolgoznak az emberek s tedd azt te is.

István nagyapó mondta ezt a fiának, az én édesapámnak. Ennek a földnek is enyém volt a fele. Most Gábor bácsiék aratnak itt. Hosszu sorban vágják sarlóval a buzát, asszonyok, leányok, legények. Megállunk, beszédbe elegyedünk, szóból szó kerekedik, egyszer csak kérdi egy öreg asszony: – Ugyan bizony, instálom, tud-e még aratni? Nem felejtette-é el?

– Dehogyan felejtettem. Nem lehet azt elfelejteni. Adj csak ide a „sorróját“.

Igy mondom: „sorró“. Lám, azt sem feledtem el, hogy itt a sarló – sorró.

– Hát arra emlékszik-e, instállom, amikor a sorrócskájával elvágta a kicsi ujját?

– Emlékszem, emlékszem, hogyne emlékezném! – S mutatom balkezem kisujján a forradás vékony vonalát.

– Hát arra emlékszik-e, ki kötötte bé?

– Hogyne emlékezném. Fiatal leány volt, Bakó Trézsi a neve.

– Ó, istenem, én vagyok az a Bakó Trézsi! Ugy-e, megöregedtem, instálom?

– Egy kicsit, egy kicsit. A sok gyermek, ugy-e?

– Az, instálom, az, s a nyomoruság...

Az, az, a sok gyermek s a nyomoruság: e kettő véníti időnek előtte a falusi asszonyt. A nyomoruságba a szakadatlan, nehéz munkát is értsd bele.

Elveszem Bakó Trézsitől a sarlót, nekihajlok a buza tövének: minden szem a kezemre tapad. Így tapadt rám ennél sokkal több szem, amikor az apró legényke felállt a szószerékbe s mindenkinek nagy ámulatára könyörgést, prédikációt elhadart. Akkor nem zavart egy egész gyülekezet szemének rámtapadása, most 10–15 szempár tapad reám, köztük a pesti asszony szeme is: bátortalanul kezdek az aratásnak, vékony markot fogok, nehezen-lassan támad fel munkától elsokott kezem egykori ügyessége – alig vágok egy kévét, nyissz! kicsordul a vér a kisujjamból. A balkezem kisujjából.

- No, Trézsi, megint bekötheti az ujjamat!
- Így tanulják az aratást! – mondják az aratók.

De most nem Trézsi – Mária köti be a gyenge karcolást. S nem csókolhatom meg a kezét, mert rajtunk minden szem...

– Ó lelkem, milyen ügyes a keze! – csudálkozik Trézsi, s csudálkoznak az aratók mind. Nemcsak ezen csudálkoznak, de még azon is, hogy a pesti asszony – magyarul beszél. S milyen szépen beszél. Istenem, mintha itt született volna!

- Lám, mondom magamban, – de messze van még az én falumtól az ország – szive!

Sokáig mulatunk az egyszerű lelkek csudálkozásán, úgy el lehet ezen évdni: Hát csakugyan maga is tud magyarul? Ó, ó, ki hitte volna!

*

Vasárnapra virradunk, megkondul a nagy harang, szivem nagyot dobban, – a harang kongásával együtt dobog. Így dobogott ama husvét reggelén is, amikor Isten fiával én is feltámadék. Készülődünk Isten házába: öreg pár, ifju pár. Nannyó kiveszi a fiókos ládából nagybetűs imakönyvet, átadja Máriának; tessék, menyemasszony. Olyan szép imádságok vannak benne. Ó de sokszor elolvastam azt, amelyik az idegenbe szakadt fiuért könyörög! Ugy-e, elolvassa maga is?

- El, édesanyám, el.

Öreg pár, ifju pár, kéz a kézben, mendegél. Mintha várnák a jövetelünket. A cinteremben álldogálnak a hivek, bár szól már az orgona, Benkő bácsi még mindig érces hangján bele is kezdett a gyülekező énekbe: Im, béjöttünk nagy örömmel, Felséges Isten!

Megállunk mi is, meg kell állanunk, mert körülfognak öreg rend férfiak, asszonyok, a velem egykorbeliek, igen-igen örvendeznek nekünk s mi is önekik. Ámul-bámul a pesti asszony: hány öregember, hány öregasszony szólit keresztfiamuramnak.

– Hogy van, hogy szógál az egészsége, keresztapámuram, keresztanyámasszony? – kérdezem sorra illendően.

Igen jól esik ezeknek az öreg embereknek, hogy még mindig megbecsülöm őket, – hogyan becsülném? Ezek még a régi jó világból való emberek, megmaradtak egyszerű, tiszta erkölcsükben. Világ pompájára sohasem vágyakodtak s kissé idegenül nézik az éfiakat, akik kezdik elhagyogatni a fehér harisnyát, a posztózekét – bóti ruhával cserélik fel azt. Fialtal asszonyok, leányok lábáról eltűnt a csizma, kivágott cipellőben pipeskednek. Leányok hátához nem simul az egyfonatban leeresztett haj, gazdalányok, szolgálólányok, kontyba kötik a hajukat, sőt egyik-másik arc rózsáját széles florentin-kalap árnyéka haloványítja. Még mindig Brassóba járnak finomságot tanulni a szegény leányok, de egy már Pestet is megjárta – olyan cifra, majd elrepül.

Igen, igen, bejött a lónélküljáró vaskocsi, lónélküljáró vaskocsi hozza a civilizációt; civilizációval egyetemben ősi szokásoknak pusztulását, ősi erkölcsöknek a romlását...

Ugy szeretném, ha legalább még száz esztendeig élnének – keresztapámuramék, keresztanyámasszonyék!

Beülünk nagyapóval a Huszár-nemzetség székibe, nannyó a menyemasszonnyal az asszonyok első székibe. Nagyapó a kalapot, ősi szokás szerint, arca elé tartja, így rebegi el: Uram, hallgasd meg könyörgésemet. Bizonyos, hogy reánk gondol. Én is arcom elé tartom a kalapomat; Uram, hallgasd meg könyörgésemet. Én meg szüleimre gondolok. Néhány szál virág nannyó kezében is, a menyemasszony kezében is: e mögé hajolnak. Bizonyos, hogy nannyó is reánk gondol, s Mária az én szüleimre. Érzem, hogy e pillanatban gyökeredzik meg Mária szívében a mi hitünk – kitéphetetlenül. Érzem, hogy amint az ő aranyszőke feje meghajolt a mi Istenünk előtt, úgy fognak majd meghajolni az ő makulátlan lelke előtt mindazok, akik ma még hitetlenül, gyanakodva nézik Izrael népének sarjadékát.

Végigröppen tekintetem a fiatalasszonyok, leányok seregén: Mária köztük a legegyszerűbb. Fülbevalók csillognak itt-ott. Máriának nincs fülbevalója, nem is lesz soha. Máriának csak egy ékszere van: a karikagyűrű, nem is lesz több soha. Máriának a papné székében volna helye s nekem meg ott kellene állanom a szószékben: ó de szép beszédet tudnék mondani! De ha én most ott állnék, Mária nem olvasná az imádságot az idegenbe szakadt fiuért, s az én beszédem sem lenne oly szép, amilyennek e pillanatban gondolom.

– Így van jól, ahogy van, fejezem be a világi gondolatokat s lelkem alázatosan borul le Isten előtt, akié a dicséret, a dicsőség, hogy itt vagyunk mindaketten az ő hajlékában.

*

Mintha temetőbe vinnének, oly keservesen siratnak el az öregek. Ők már hálát adnak az Istennek minden reggelért, melyre felvirradnak. – Sohasem látunk többet, soha!

Futó csillagnak néznek minket, futó csillagnak, mely végig cikázik az égen s eltűnik a végtelenségben. Vigasztaljuk: hazajövünk, haza, – hiszik is, nem is. Néznek, folyton néznek, integetnek utánunk, mignem elnyel a messzeség. Kő ha volna szivünk, megszánná őket, öreg árvagyermeket. Lám, felneveltek „világ pompájára“, ugyan mi hasznuk, mi örömük benne? semmi haszon, kevés öröm, sovány dicsőség – ez a jutalmuk.

Bizony, mondom, a szántóvető ember áldozza a legnagyobbat, amikor a világnak neveli a fiát.

Bús kedvvel hagyjuk el a falut, a mezőt, – innen-onnan bucsut integetnek felénk: könny homályosítja szememet, nem tudom, kik integetnek, – jó szívek bizonytal. De bekerülünk az erdőbe – s az erdő oly szép! Felvidul a szivünk, Mária szive repdes, mint a madárka: a Svábhegy, a Zugliget volt eddig az ő erdeje s azokat is oly ritkán láthatá. Itt erdő és erdő, ameddig ellát a szem, azon is messze, messze tul. Szűk erdei lejtőkön ereszkednek le a lovak, majd meredek kapaszkodók ágaskodnak elénk: a pesti asszony ijedten simul hozzám, szemét behunyja – hopp! már a tetőn vagyunk.

Kisbacontól Tusnádig – erdő. Tusnádtól Torjáig erdő. A nagy magyar Alföld végtelen rónasága után a végtelen erdő, a rejtelmes rengeteg. A homokbuckák után az egetverő sziklaóriások. Egyet elhagysz, másik kiált megálljt. Megállasz egyik óriás tarfején, még magasabb óriás mered rád zordonan. – Nos, Mária, tudod-e, az urad mért oly hallgatag?

Mind a szépség, amit látunk, megdöbbenő szép. Alig tágul ki a völgy előtted, s véled, most már kinyílik előtted a végtelen rónaság, komor hegyek szorítják a völgyet szűkre – oly fájdalmas, oly lehangoló ez. De hiába fájdalmas, hiába lehangoló, eredj csak a végtelen rónaságra, mindjárt visszasír a szived e komor hegyek közé. Miért? kérdezed. Nincs erre más felelet: mert itt születted.

– Ugy szeretném, ha megszeretnéd az én hazámat!

– Szeretlek.

– A hazámat is. A szülőföldemet is.

– Szeretlek.

*

Tusnád, Tusnád. Az Olt még havasi patak itt, szilajul rohan lent a hegyszakadéokban, felhallik a csobogása, fenyveserdő halk zugásával összeolvad: lesz belőle andalító melódia. Gála úri nép sétál fenyveskoszoruzta utjain: magyar és oláh úri nép. Oly fiatalok vagyunk, szinte gyermekek, hogy gyanakodva néznek: vajjon nem szökevények-e? Figura pár vagyunk, az bizonyos, ránk férne még az anyai dédelgetés, de bánjuk is mi, mit gondolnak rólunk: most minden a mienk, Tusnád, Szentannató, mienk az egész világ, bár csak egy kis szobára telik.

Látlak-e még, Tusnád, Szentannató? Soha többet, soha...

Torja. Megyünk a papbácsihoz. A fűzfa szegte patak partja most is a korzó: kisasszonyok, urfiak sétálnak rajta, utánunk bámulnak – vajjon rám ismertek-e? A papbácsi ott ül most is a tornácon,

előrehajolva, két kezét térde közé szoritva. Mári néni mellette, egy kicsit megfehéredett a hajuk – vajjon Mári néni visszatért-e az Istenhez?

Vissza, vissza. Egy órát sem vagyunk ott, már azt is tudom, ki téríté vissza: egy szetemnyi fiucska a térítő, Mári néni első unokája. S két órája sem vagyunk ott, mindent tudok, ami három esztendő leforgásán megesett. Férjhez mentek a Kun-, a Pethő-, a Bernárd-, a Márton-leányok, de újak nőttek helyükbe, – most is 99 leány van Torján. Ez még mindig úr, pedig nincs semmije, az is még mindig úr, pedig annak sincs semmije. Maholnap a nemesek fölé emelkedik a közrend – egyébként a zsellérnek, a cselédnek ma is parancsolás a mondás: Jól parancsolja a tekintetes úr, ma csakugyan esső lesz...

Nem, itt a lelkek még nem szabadultak fel... De papbácsi háza ismét meleg, nyájas és derüs. Mely szörnyü vihar rázta meg a házat! Nem történt egyéb: Márika örökre lehunyta szelid, bocsánatkérő kék szemét, s az anya, a papné, megtagadta Istent! S kitört a vihar, esztendő mult esztendő után, tombolt szakadatlan. És ült papbácsi a viharban, két kezét térde közé kulcsolva, alázatosan, béketűrőn meghajolva Isten előtt, nem rendült meg a hite: visszatér Istenhez a boldogtalan asszony.

Visszatért.

Papbácsi kertje ma is oly szép, oly tiszta, mint volt gyermekifjuságom idején. A kerten átkanyargó patak kis hidja ujrifestve. Az óriási füz alatt ott a kis asztalka, melyen szerelem nélkül szerelmi verseket irogattam. A kis kerek tó körül változatlan ifjuságban pompáznak fehér liliomok, vörös liliomok, időtlen-időkéig fognak élni, virágozni: az ő halhatatlanságuk bizonyos. Tó közepén kicsiny nemzeti zászlót lenget a szellő. Vajjon a zászló élete halhatatlan-e?..

– Ugy-e, szép a papbácsi kertje?

– Ó de szép!

– Szeresse a papbácsit: Isten s szüleim után neki köszönhetem, hogy az vagyok, ami. Ha rossz gondolatok háborgatták lelkemet, mindjárt megjelent szelid arca, rám mosolygott tiszta kék szeme – s a kisértet eltünt. Szereti?

– Első pillanatban megszerettem.

A nyájas fészekben a kis oldalszoba a mi szobánk. A falon papbácsi és Mári néni életnagyságu képe. Papbácsi térdére fektetve tartja kezében a Szent Bibliát. Szelid szeme a Szent Biblián látszik pihenni, de bármerre fordulsz a kis szobában – kísér komoly, intő tekintete. Félve fogom meg Mária kezét, pedig enyém e kéz. Ez a félelem kísért gyermekifju koromban is, valahányszor a könyvespolcraól egy-egy könyvet levevék. Pedig e polcon tilos könyv nem találtatik.

Apró árnyképecskék itt-ott: német diákok, papbácsi német barátjainak arcképei. Ihol egy nagy krétarajz: hosszuszáru csizmás német diákok ülnek, heverésznek az erdőszélen, söröskancsó a kezükben. Be szép fiuk! Ki gondolna arra most, hogy majdan e fiuk fiaival, unokáival együtt vérzünk el! Átellenben a falról szőke leány arcképe mosolyog le ránk. Jozefin, a lengyel kisasszony ez. Papbácsi két leányának nevelője. Ki gondolna most arra, s ki hinné el azt, hogy Jozefin hazája feltámad valaha? Hogy akkor támad fel, amikor a mienk halálra ítéltetik... Most csak egy a gondolatunk: oly szép az élet, oly szép a világ! Ki gondol a mézeshetekben arra, hogy egyszer majd ránk illik a régi dal:

Ifju voltam, gondolatlan,
Tréfás, nyájas, nyughatatlan:
De az mégis halhatatlan,
Igy szenvedni nagy-ártatlan!

Be jól rendeli Isten, hogy a messze jövődőbe nem lát gyarló szemünk!

*

Székelyország Alföldje Háromszék. Keleti oldalát végig erdős hegylánc szegi, védőn emelkedik a síkság fölé. Acélos búzát terem e síkság: meglátszik a népén. Járása, beszéde büszke, szinte kevély. Udvarhelyszéki, csikszéki testvéreinél módosabb. Ruhája hajlik az urias felé. De szorgalmas, mint a hangya. A síkság el nem lanyhitotta, a jómód el nem puhította. Ez a föld termette Mikes Kelement, a hűség szobrát; Kőrösi Csoma Sándort, az ősmagyar hazát keresőt; Gábor Áront, a magyar történelem legszebb szabadságharcának ágyuöntő hőst. Mindahárman a hazáért éltek, haltak. Szabad-e e földnek idegen kézre jutnia?

Ezen a megszentelt síkságon vezetem, kéz a kézben, Máriát. Aki e megszentelt föld vizét itta, levegőjét lehelte – lehet-e valaha más, mint magyar?

Várj türelemmel a feleletre, nyájas olvasó.

Most megyünk, mendegélünk, gyönyörködünk az aranykalászos tengerében. Most csak hadd csirázzon ki észrevétlen két ifju szivben a vágy: újra meg újra visszatérni az édes anyaföldre, aztán egyszerre csak itt maradni, szép öregség napjait itt átszenderegni és – csendesen itt aludni el...

Végiggyönyörködjük, ábrándozzuk a háromszéki sikot, megcsudáltatjuk magunkat a szentgyörgyi sétatéren – vajjon kik s mik lehetnek? Fülünkbe jut, hogy valaki mágnásnak nézett, mert ki más házasodhatik ily fiatalon? Bekukkintunk Előpatakra, ott egy kedves öreg ur mindjárt rám ismer, csakhamar egy másik öreg ur: régi szabásu magyar öreg ur mindakettő, méltóságos urak, finomak, s oly szépen, oly kedvesen, oly gyöngéden udvarolják körül a pesti asszonykát, hogy az csupa gyönyörűség.

– Látja, látja, – mosolyog felém Mária, – nincs igazam, hogy mindig jobb szerettem beszélgetni az öreg urakkal?

– Így volt ez mindég, hugomasszony, – mondja az egyik öreg ur. – Az öreg urak kedvesebbek, finomabbak voltak, mint a fiatal urak. De a lányok háládatlanok: végül is csak fiatalemberekhez mennek feleségül.

Két öreg ur, ifju pár, csillagos, holdas este, régi történetek, ártatlan anekdoták – ez igazán gyönyörű este volt. Mért, hogy még száz esztendő nem élnek az *ilyen* öreg urak! Mert már halnak, halnak, egyre halnak, gyökerestől pusztulnak ki történeti családok, züllenek, kallódnak az ősohöz méltatlan unokák. Fogyni kezd a régi erkölcs, régi erkölccsel az ősi föld. Ez a két öreg ur még jóleső kivétel. Velök tudnék maradni reggelig. Szállásunkig kísérnek, hosszan, sokáig utánunk néznek, mi is vissza-visszanézünk, leintegetünk az emeletről.

– Jó éjszakát, szép ifjuság!

– Jó éjszakát, szép öregség!

*

Még van néhány napunk: beröppenünk Brassó városába. Kopasz fejü Cenk aljában húzódik meg Weisz Mihály városa, aki – haj, de rég volt! – magyar ruhát viselt, s szász voltának megtagadása nélkül hü fia tudott lenni a magyar hazának. Az uccán összekeveredik szász, oláh és magyar szó. A szászok kezében a vagyon, vagyonnal a hatalom. A magyar szó még ritka: székely mesteremberek és cselédleányok ajkán csendül fel itt-ott. Háromszék és Erdővidék gazdanépe ide hordja búzáját, zabját, lencséjét, gyapját, bárányait, sajtját, szegénysége a – leányát, szolgálatba. Ezek a leányok a szász és oláh uri gyermekek magyar nyelvmesterei. Látunk piros nadrágos magyar honvédeket, de rongyos a nadrágjuk, a bakancsuk – lenézik szegényeket sajtát véreik: a peckesen sétáló, közöshadseregbeli magyar bakák. Egy az, hogy honvédnek a legénység gyengébbjét, kiselejtettjét veszik be, más az, hogy – rongyosak, kitagadottak. Ez az a „magyar világ“, amely 1867-ben „feltámadott“. Még

csak most kezdenek épülgetni a magyar kultúra templomai. Lassan-lassan, óvatosan épülnek, mintha sejtenék az építők: minek siessünk, ugyanis összedülnek...

Nagy kedvünk kerekedik látni Szinaját. De ehhez utlevél kell, 24 órára szóló utlevél. Felmegyünk a vármegyeházába, bekopogtatunk az alispánhoz. Miniszteri fogadóteremhez hasonló nagy terem közepén fogad egy apró, ridegarcu ember. Ez az alispán. Szász. Eléadom a kérésemet, a felelet: van-e rendőri igazolvány? – Nincs. Mindenféle levelet kotorászok elé, de hiába, a kis embernek ez nem elég. Látom az arcán, hogy ez is szökevénynek néz. Kilobban a harag belőlem, Mária oltogatja, végre is le kell mondanunk Szinajáról. Kimegyünk az uccára, gondolkozom, van-e a városban ismerősöm. Egy sincs. Megyünk, mendegélünk, egyszerre fölpillantok egy ház kapujára, s szemem egy néven megakad: Kapdebo Ferenc ügyvéd. A következő pillanatban már az ügyvéd irodájában vagyunk. Sohasem láttuk egymást, s csak hogy keblére nem ölel, amikor bemutatkozom. Asztalán hever ugyan a Budapesti Hírlap, ő maga is kolozsvári újságíró volt valamikor, de fogadhatna, ugye, ezzel is: Azt mindenki mondhatja, hogy ez meg az. Tüstént veszi kalapját az örmény-magyar, jön velünk a vármegyeházára, igazolja személyazonosságunkat, sőt szemére is lobbantja a kis embernek, hogy magyar írótól (?) megtagadja az utlevelet. A hangos szóváltásra belép egy szép szál magyar ember. Nemcsak a ruhája, arca is mutatja, hogy magyar. Székely-magyar. Csakugy mennydörög méltatlankodó hangja, a kis ember egész testében reszket. A vármegye főjegyzője a tüzes székelymagyar. Tompa Sándor a neve. Kézen fog s úgy vezet az ő szobájába. Ott mindjárt utlevelet állíttat ki nekünk.

Ime, ez a szász s ez a magyar. A szász óvatos, bizalmatlan, a magyar – hiszékeny. Az egyik írásra sem hiszi el, hogy én vagyok én, a másik első pillantásra, első szóra elhiszi. Nem is sikerült soha még magyar összeesküvés. Nem is fog.

*

A magyar határtól egy jó futamodás Szinaja. Az ut a határig, s a határon túl Szinajáig – röviden: vadregényes. Király nyaralónak szebb helyet alig választhat vala. Erős a gyanum, hogy a költő királyné, Carmen Sylva fedezte föl. Fenyves rengeteg közepén lankás hegyoldal, ennek sikján épült a királyi kastély, s nem messze tőle villaszerű ház: a király vadászkastélya ez. Van egy szálló, egy-két magányos villa; még csak ezután épül ki Szinaja. Most néptelen, mert nincs itt a király. Csak a vadászkastélyt nézhetjük meg belül. A király dolgozószobájában, egyszerű asztalon hever egy kis német könyv. Ki van nyitva a közepe táján: olló nyomtatja le. Gazdasági munka. Ime, egy király, aki gazdasági könyvet olvas. Az asztalon hosszú skatulya, benne gyufa. A rendesnél háromszor hosszabb gyufák ezek. Egy szálát elteszek emlékül, s írván Szinajáról a Budapesti Hírlapnak, azzal bosszulom meg a brassai alispánt: kisebb, mint a Károly király gyufája.

Megnézzük Carmen Sylva szobáját is. Törökös divány benne, a divány előtt a rokka, a rokkán patyolatfehér lencsomó. Vajjon szokott-e fenni valójában? Mindegy: költő volt és szép verseket irt.

Valóban, költőhöz és királyhoz méltó hely Szinaja. Költői voltán még az a ronda külsejű ház sem ront, mely a királyi kastélytól nem messzire rejtőzködik s melynek udvarán vöröshagymát ebédelő, szakállas barátok üldögélnek. Ha nem csal emlékem, ez az a hires zárda, melyet Negru vajda parancsára Manoli mester épített. Igen szép népballada halhatatlanítja az argesi zárdát, magyar földbe rég elfeledett író, Ács Károly ültette át. Tíz kőmives fog a munkába, de amit nappal építenek, éjjel romba dül. És akkor álmodt lát Manoli, a pallér. Azt álmodja, hogy mindaddig nem épül fel a zárda, amíg azt a nőt, aki elsőnek jön ide reggel, be nem falazzák. Manoli felesége jön elsőnek, befalazzák, s a zárda felépül. Azt kérdi akkor Negru a kőmivesektől: tudnának-e ennél még szebb zárdát építeni? Igennel felelnek, s a vajda most azt parancsolja, hogy szedjék el az állást, hadd szoruljanak fenn s pusztuljanak ott a kőmivesek. De a kőmivesek zsindegyből szárnyat csinálnak, repülnek, repülnek, mignem lezuhannak és kővé változnak. Manoli röptében meghallja felesége jajgatását, eszméletét veszti s szintén lezuhan.

Rokon ezzel a népballadával a székely Kőmives Kelemen, s egyidőben sok vita folyt arról, hogy melyik az őseredeti s melyik az utánezat. Boldog idők, amikor nem a föld, Erdély földje, – egy népballada körül folyt a vita! Azt hiszem, ott az igazság, hogy sem egyik, sem másik nem utánezat: mindkettőnek ősrégi babonás hiedelem a forrása. Az ujjörög népköltészetben is van hasonló tárgyú népballada, azzal a különbséggel, hogy a görög balladában hidat építenek a kőmivesek, az oláhban zárdát, a magyarban várat: a dévai várat. Van egy szerb monda is, amely szerint háromszáz kőmives dolgozik Skutari várán, de nem tudják felépíteni, mert Vila, a kárörvendő tündér, mit nappal építenek, éjjel lerombolja.

Igen, igen, boldog idők, amikor nem a föld, de egy népballada körül folyt a vita...

*

Isten veled argesi zárda, dévai vár, édes anyaföld, az ifju pár visszáröppen a pesti fészekbe. Két tágas szoba, uccára nyíló, ez a fészek. Ebédlő, hálószoba: ebben egy nagy íróasztal. A könyvszekrény az ebédlő disze. Tele vannak az ifju lelkek hazai emlékekkel s egészséges kacagástól cseng a fészek, amikor azokra a hitetlen bácsikra s nénikre kerül a sor, akik szegénységünket esküszóra sem hiszik el. Különösen azt az öreg urat találjuk igen kedvesnek, aki egy megürült kerületre célozgatott, ahol mindössze háromezer forint a mandátum. – Mi ez, kedves öcsémuramnak? Lájbizsebéből is kifizeti az – apósa.

De vajjon csakugyan szegények vagyunk-e? Havi száz pengő forintot fizet a Budapesti Hirlap. Karácsonyra megjelenik első mesekönyvem, a Székely Tündérország, Rákosi Jenő előszavával: gyönyörű elmélkedés a meséről, a mesemondásról, a sas szárnyára kapja az ökörszemet, szédítő magasságba röpíti: ide nézzetek, „ő a legjobb mesemondó a mi falunkban“. Ez jó világ volt, szép világ volt: az emberek még nem sajnálják egymástól a jó szót, a dicséretet, nem irigylik a dicsőséget – talán az első gyermekkönyv a Székely Tündérország, amellyel tárcacikkben foglalkozik a sajtó. Az első s talán az – utolsó.

Négyszázötven pengő forintot fizet a Pallas: ez a Székely Tündérország kiadója. S karácsony ünnepén segédszerkesztője vagyok az Ország-Világ-nak (ennek is a Pallas a kiadója), egy évre rá szerkesztője: ez is fizet havi száz pengő forintot. Milliomosok vagyunk. Milliomosok, akiknek a cseléd szép kerek mártásos csészében teszi asztalra a levest – így kiméljük a levesestálat: egy az, hogy a csészében kényelmesen elfér a leves, más az, hogy ez így igen kedves. Mária teszi első nap az asztalra a csészét – itt a leves, gazduram! s úgy tudunk kacagni ezen a kedves semmiségen, hogy a könnyünk is kicsordul belé.

Még mindig gyermek vagyok.

Valószínű, hogy halálíg az is maradok.

HARMADIK FEJEZET

Ebben az igen hosszú fejezetben az íróember két nagy ellenségéről: az ujságszerkesztésről s a honatyaságról lesz szó

Délelőtt ujságszerkesztés, estébe nyúló délután, s néha éjjel is, ujságírás: Ország-Világ és Budapesti Hírlap közt így oszlik meg az időm. Alig izlelek az irodalomba, leteszem az író tollat s helyette kék plajbász a kezemben. Özönével jönnek a versek, a rövid meg hosszú lére eresztett novellák: mindennap sűrűn találkozom szárnypróbálgató hasonmásaimmal. Ezerféle kézírást olvasok, könnyen és nehezen olvashatót, fészülgetem, csinósítom a szárnypróbálgatók írásait, öreg ember türelmességével, a még maga is kezdő ifju meleg szeretetével: nem engedem hevertetni, hadd kerüljön napfényre mielőbb. Ha egyebet nem tudok, azt már tudom, mely nagy keserűség a szárnypróbálgatónak, ha kezeírása válaszolatlan kerül papirkosárba, legjobb esetben az asztalfiába, honnét a szerkesztő hónapok múltán halássza ki – s hátha soha ki sem halássza?

Mind kevesebb és kevesebb tárcát írok a Budapesti Hírlap-nak, az ujdonságrovatot, majd a közgazdasági rovatot állítom össze – máig sem tudom, ez utóbbihoz hogyan jutottam. Egy-két tárcát itt, az Ország-Világ majd minden számában heti krónika: humoros, enyelgő, csipkedő – ezzel zsugorodik az irodalom, ha ugyan ez irodalomnak volna nevezhető. Bizony, nem az. Éjjelenként, fáradtan, álmosan írom meg első regényemet: a magyarhermányi legációból hoztam a csiráját. Sok-sok esztendő során fogy el az első kiadás, az Athenaeum ajánlatot tesz a második kiadásra, elolvasom s ez a válaszom: nincs az a pénz, hogy másodszor kinyomassam. Egyetlen fejezetről állapítottam meg, hogy valamennyire – irodalom. Az ősrégi székely párviadal leírása ez. Amikor a székely úgy hívta ki ellenfelét párosviaskodásra, hogy egész falu fülehallatára kiáltott be az udvarra: Gyere ki, hé! hírehóra, hó hátára, vas lándzsára! Ha ki nem jössz vaslándzsára, pokolba mégy vacsorára!

Huszonötéves korában már írhatna az ember jó regényt is, de az én regényem tele a kezdő ember igen kevés erényével és igen sok hibájával. Talán nem csalódom, ha azt hiszem, hogy a mi fajtánk fejlődése, szárnyainak kibontogatása lassu tempóban halad. A régi írók nagyrészenek falun, tanyán, kisvároson ringott a bölcseje, gyermek- és ifjúkoruk *levegője* a talentum gyors kifejlésére nem alkalmas. Hiába hozakodtok elé a régiebb időkből Petőfivel, az újabb időkből Herczeg Ferencsel: egy az, hogy Petőfi szerb-tót, Herczeg Ferenc sváb eredetű, más az, hogy minden szabály alól van kivétel. A mi fajtánk ilyen kivétele – Jókai. A mi fajtánk a mesebeli táltos csikóhoz hasonlatos, mely esztendő számra girhesen-görhesen lézeng az udvaron (még a szemétdombon is), ügyet sem vetnek reá – egyszerre aztán megrázkódik, kócos, bojtortjános szőre aranyszőrűvé varázsolódik, felszáll a magas levegőégbé, erdők, mezők, hegyek, tengerek felett repül. Természetesen, a táltos paripa sem mind egyforma: egyiknek négy, másiknak öt lába, a harmadiknak két első lába tövén még szárnya is van, de egy dologban mind egyformák: sokáig lézengnek észrevétlen s hirtelen-váratlan rázkódnak meg. És megelőznek sok-sok hirtelen-nőtt paripát, akik már csikókorukban ámulatba ejtettek sebes vágatásukkal...

Ne értsen félre az olvasó, tudom, hogy az arany középszeren felül soha nem emelkedtem, nem is vágyakodtam – egyszerűen csak megállapítani igyekszem fajtánk lassu fejlődését és ennek okát. Talán nem is mondok ezzel újat, azzal meg éppen nem, hogy az íróember két legnagyobb ellensége az ujságszerkesztés s a honatyaság.

Lelket ölő, lelket fásító foglalkozás az ujságszerkesztés: minden gondolat egyetlen cél körül forog – megtartani s szaporítani az előfizetőket. Egy félrelépés ezer bajt okoz: gyermekkoromban tanulságos történetet olvastam erről István bácsi kalendáriomában. Egy félrecsusamlás az előfizetők ezreit kergetheti szét. Ime, a példa. Jön egyszer, esztendő vége felé, Tolnai Lajos, a regényíró, s

mondja: – No, kedves öcsém, irok én magának egy kis regényt az új esztendőre. Egy falusi kis lány lesz a hőse. Egy dalos kis pacsirta. Az lesz a címe: A falusi Blaháné. Megírom-e?

– Hogyne, kedves bátyám, írja meg.

Mindjárt közhírré is teszem: halljad, falu, halljad, város, az új esztendőt Tolnai Lajosnak, a kitűnő regényírónak bájos regényével nyitom meg. A címe: A falusi Blaháné.

A regényből egy sor sincs még a kezemben. Készül már az újévi szám, akkor hozza, az utolsó pillanatban, Tolnai az első közleményt. Olvasatlan küldöm nyomdába a kéziratot. Kefelevonatban olvasom s majd leszédülök a székről. Már az első közleményben egy ocsmány nótát dalol a pacsirta. A falusi Blaháné. Dühösen huzom keresztül a nótát: deleatur! Ki vele!

Hétről-hétre kapom a kéziratot, rendszerint az utolsó pillanatban, alig győzi a kék plajbász kitörülni az ocsmány nótákat, szavakat, mondásokat, egyszerre aztán rémülten veszem észre, hogy a kék plajbász sem használ: a regénynek a *lelke* is ocsmány. Mit tegyek? Félbeszakítsam a regényt s bevalljam, hogy nem ismertem, mielőtt a közlésébe fogtam? Eláruljam a titkot, hogy az ismert nevű írók így írják a regényt: hetilapba hétről hétre, napilapba napról napra? Nem tettem sem ezt, sem azt, végigszenvedtem a vesszőfuttatást. Mert jöttek, sűrűn jöttek a felháborodott lelkű anyák, apák levelei. Hogy ők szépirodalmi lapra fizettek elő. Szépirodalmi lapra, melyet nyugodtan adhatnak leányaik kezébe. Ez is, az is visszaküldte az ujságot s a végeredmény: új negyedben az előfizetést ötszáz előfizető nem újította meg.

Igazuk volt. Én is így teszek, ha előfizető vagyok. Igen, így írják az írók a regényt az ujságoknak, hétről hétre, napról napra. Az író nem tőkepezés: miből él az alatt, amíg ír, ha előre meg nem fizetik a művét? (gyakran, amikor a mű még csak gondolat. Csak terv. Sőt még az sem. Egyetlenegy regényírója van a nyolcvanas- kilencvenes éveknek, aki a szerkesztőnek mindig kész regénnyel kedveskedik. Asszonyoknak, leányoknak ő a legkedvesebb írója. Csupa hercegek, grófok a hősei, a regény végén rendszerint kisül, hogy az inas is gróf, legalább is báró. Az irodalomtörténet szomorú korszaka ez: Beniczkyné hűg regényeinek több olvasója van, mint Jókai regényeinek. Csak úgy fálják regényeit uriaszonyok, urileányok és szobaleányok mindközönségesen. December elején kérek regényt a kegyelmes asszonytól, karácsony ünnepére már hozza is az inas (vajjon nem gróf-e?), aranyos cérnával van átkötve a kéziratcsomó. Bizonyos, hogy két-három heti munka a félesztendőre való regény. Rettenetesen szégyellem magamat magam előtt, de hiába, a közönség izlése nem ismer tréfát. Térdet-fejet kell hajtanom előtte. A kihordó ujságolja, hogy az emeletről lekiáltanak a kisasszonyok: van-e a lapban Beniczkyné-regény? Ha nincs: csalódottan biggyeszti félre eperajkukat; ha van: elébe szaladnak, kitépik kezéből az ujságot.

Hát, ez igen kedves idő volt, de jó, hogy – elmúlt. Talán nem tévedek abban, hogy trónjáról a regényírás királynőjét Mikszáth Kálmán s még inkább Herczeg dönti le. A sváb fiú párba miatt egy évig vendége a váci fogháznak, itt írja meg első regényét: *Fenn és lenn* a címe. Kikerül a fogházból, nyilván nem is mer próbálkozni ismeretlenül mindjárt regénnyel, néhány rövidebb lélekzetű tárcája jelen meg a Pesti Hirlapban, egy-kettő az Ország Világban. Megéreztem, hogy Istenadta író jelent meg az irodalom mezején s a karácsonyi számban, melyben csak tíz év óta szereplő költők és írók arcképét s rövidebb írásművét teregetem a közönség elé, bemutatom Herczeg Ferencet is. Oly kevés dolga jelent meg idáig, hogy az írók is megütődnek: hogyan került az ujságba az ő arcképe is. Ki ez a Herczeg Ferenc? Mosolyogva nyugtatom meg az írókat: Én már tudom, ki. Majd ti is megtudjátok. Akkor én már olvastam a *Fenn és lenn*-t. A Singer és Wolfner cég – gondolom, a nyolcvanas évek végén – pályázatot hirdetett regényre. Mikszáth Kálmán, Fái Béla s e könyv írója voltak a pályabírák. Mikszáth volt a bizalomkeltő cégér: mondanom se kell tán, hogy a kényelmes palóc egyetlen regényt sem olvasott el. Elsőnek olvastam a *Fenn és lenn*-t. – Ez már regény! – kiáltottam fel a sok rossz regény olvasása után s ajánlottam a megjutalmazását. Ezer korona volt a pályadíj. Alig néhány hete jelent meg néhány apró lélekzetű tárcája, nem volt nehéz megtalálnom az atyafiságot a tárcák s a regény között. Szinte bizonyos voltam abban, hogy a regényt a sváb fiú írta. Emellett bizonyított az is, hogy néhol még küzdeni látszott a magyar nyelvvel. Amint írói körökben szokták nevezni: csörgette

a germanizmus rabláncait. Fái Béla, aki francia regények magyarra fordításaival tűnt ki akkoriban, alig olvasott el néhány oldalt a regényből, bőszülten dobta félre a regényt: hisz ez nem tud magyarul! – Igaz, mondtam én, látszik, hogy nem az anyatejjel szívta magába a magyar szót, de a regény erős talentum műve. Tessék csak végigolvasni.

Végigolvasta, igazat adott, de a germanizmusok miatt csak dicséretre érdemesíté.

– Bizonyosan fiatalember, – mondá, – boldoggá teszi a dicséret is.

Igy indul el diadalmas utján Herczeg Ferenc, a sváb fiu, ezidőszerint az élők közt a legnagyobb.

Sok a tövise az ujságszerkesztésnek, de vissza-visszanézve, a rózsának már csak az illatát érzem. Tenger vesződés, izgalom a képek miatt. Minden képet, minden rajtot Bécsbe kell küldeni: csak az a másolat tökéletes, amely Angerer és Göschl műhelyéből kerül ki. Rengeteg pénzbe kerül egy-egy kép és sohasem vagy bizonyos abban, hogy idejében megérkezik-e Bécsből. Egyszerre csak látom, hogy az írók munkáját nem tudom illően honorálni, az illusztrátorokat sem, mert a bevétel javarészt – Bécs nyeli el. A Budapesti Hírlap már 25 pengőforintot fizet a nevesebb író tárcájáért, az *Ország-Világ* jó, ha tíz forintot fizethet. A közönség szemlátomást pártol át a „kis lap” – okhoz, amelyek tárcát, regényt, sőt verset is közölnek. A családapáknak hamarosan megjön a „jobbik eszük”: minek járassanak szépirodalmi ujságot, amikor tárcát, regényt, verset talál „az asszony” eleget az „én lapomban” is. Ha „az asszony”, – mondja a vidéki ur, – képes lapot is szeretne látni, egy hét multával felszabadul a kaszinóban, hazaviszem, hadd gyönyörködjön ki magát. (Igaza van.) – Ha az asszony, – mondja a pesti ur, – képes lapot szeretne látni, elviszem a kávéházba, – ott kedve szerint válogathat német, francia, angol képes lapok között. Magyar is akad egy-kettő. (Ennek is igaza van.) Mindenkinek igaza van, csak a szerkesztőnek nincs, aki elég bolond, hogy képpel, verssel, regénnyel, novellával, „ismeretterjesztő közleményekkel” alkalmatlankodik, holott szemlátomást fogy a közönsége. De végre is minden vers, minden regény nem fér el a napilapokban, a költő mégis csak a hetilapokban helyezi el javarészt a verseinek, s az az öt-tíz pengőforint is jobb a semminél.

Vajda János e korszak legnagyobb költője, de éppenséggel nem népszerű. Ám a szerkesztőnek meg kell becsülnie őt: egy versének 25 forint az ára. Zordon képü, magába temetkezett óriás, kerüli, gyűlöli az embereket. Rendszerint egyedül üldögél a Kammon-kávéház sarkában; két zsidófiu: Palágyi Menyhért, a filozófus, s Lajos, a költő, látogat el hozzá – senki más. Arany Jánost igen lekicsinyli s gunyosan szokta szavalgatni:

Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra,
Fehér rózsá, piros rózsá,
Szőke leány, barna.

Szaporátlan költő, mint ahogy szaporátlan a nemesebb fajtájú vad. Versei mélyen járók, nem kapkodnak utána a kiadók. Országgyűlési képviselők állanak össze, szólnak a nemzethez: így jelen meg egy hosszú élet műve, két kötetben. Az egyik kötet vers, a másik próza. Ennyi az egész. Mindkét kötet a kiadó nyakán marad. Minden szava keserű panasz, keserű vád. Léhűtők duskálnak a jóban, s ő éheznek. Az éhezés – tulzás. Néplapot szerkeszt – névtelen, tisztos megélhetést biztosít a fizetése. De való, hogy szegény ember, olyan szegény, amilyen csak magyar költő lehet.

Verseire roppant kényes, őmaga végzi mindig a korrekturát. Gyakran kell hozzá szalajtatni a szedőfiut a korrekturáért. Alig lehet kikaparni tőle. Napok hosszát ül rajta, keresi a sajtóhibát. Egyszer a Vámház-köruton találja meg a szedőfiut. Lassan mendegélve mélézött és – sósperecet rágott.

– Kérem, Vajda ur, a korrekturáért küldött a szerkesztő ur.

– Mit alkalmatlankodol, – riadt a szegény gyerekre, – nem látod, hogy ebédelek!? Nem látod, hogy milyen nyomorult koldus vagyok!?

De megnyugtathatom az olvasót, akkor délben egy kis korcsmában látta ebédelni a főszedő. Nagy adag rostélyost ebédelt a költő.

– Lám, lám, hogy szalad, szóba sem áll a szegény emberrel!

A szaladó én vagyok. Valóban, szaladok, a nyomdába sietek. Estére hajlik az idő, még meg kell írnom egy cikket, aztán ki a vasúthoz: Gödöllőn nyaralunk, s a nyaralásból csak az éjszaka az enyém. Természetesen, megállok s mondom:

– Kettőnk közül én vagyok a szegény ember, mert én szaladok, ön meg sétál.

– Igen, igen, ön ifju, tehát szalad. Én öreg, tehát mendegélek. De a szegény én vagyok, a gazdag ön. Szerkesztő is, képviselő is! Hát én, mi vagyok? Koldus. Koldus, uram, koldus. Meglátja, hogy árokban döglöm meg, mint a kutya!

Karomba kapaszkodik, mendegélésre kényszerít, pedig ég a föld a talpam alatt. A Kecskeméti-uccában a Pallas nyomdája. Ott megyünk, mendegélünk, a kapu előtt bucsuzkodni kezdek, de vaskarja nem enged, tovább hurcol, s egyszerre csak ott vagyunk a Múzeum-kertben. Már látom, hogy a cikket ma nem írom meg, jó, ha le nem késem az utolsó vonatot. Isten a tudója, hányszor kerüljük meg a Múzeumot. Szóhoz sem jutok, áradva árad ajakán a keserű panaszok, vádak tengere.

– Tudja, – s itt megáll hirtelen, kezét fenyegetően ökölbe szorítja, – tudja, mit mondott nekem multkor az a – Vadnai!? Megyek, mendegélek, szembejön velem, köszön: – Szervusz, Jánoszkám, hogy vagy? Felelem neki: Hogy vagyok? Mint a kivert kutya. Éhezem. Az árokban fogok megdögleni! – No, no, Jánoszkám, mondta, ne búszulj. Majd szólok az írói szegélyegyletnél. Megszavaztatok neked egy évre 400 forintot. – Hallja ön, – ráz meg szilajul, mintha én volnék Vadnai, – hallja, érti, mit mert nekem. Vajda Jánosnak mondani az a...

Vadnai Károlyról van szó, a nem nagytehetségű, de a maga korában méltán kedvelt íróról, aki évek hosszú során szerkesztette nagy gonddal a világ egyetlen szépirodalmi napilapját: a Fővárosi Lapok-at. Sem írásra, sem ujságszerkesztésre anyagi szükség nem kényszeríté: szép birtoka volt Borsod vármegyében. Szóval: a régi világból való író, aki otthagya az ekeszarvát, pennával szolgálja nemzetét, tehetségének mértéke szerint. Nyájas ember, kellemetes társalkodó, a multja érdekes: 15 éves, amikor kiűt a szabadságharc, beáll honvédnek, végigharcolja a szabadságharcot. Világos után a német besorozza, – Olaszországban szenved a hazáért, mint közlegény.

Bizony, igaztalan volt a költő kifakadása. De hirtelen-váratlan lecsendesül, s éppoly hirtelen-váratlan mondja:

– Lássá, kérem, ha valakinek eszébe jutna, hogy ennek Vajda Jánosnak nyugodalmas életet kellene biztosítani; hogy akkor az a Vajda János nagyokat alkotna. Ha például azt mondaná a kormány: nesze, ad neked az állam minden esztendőre hatezer forintot. Ezért nem kérünk egyebet: írj, amikor megszáll az ihlet. Mely szép, mely nagy dolgokat irnák!

Itt megpihent, kémlelődvé nézte rajtam a hatást. Aztán:

– Nézze, ön képviselő. Ön szólna a képviselőtársainak. Felvilágosítanák a kormányt, hogy a nemzet érdeke az, ha Vajda Jánosnak a gondtalan élet biztosítatik.

– Igen, igen, a nemzet érdeke volna ez. De én kis pont vagyok... Én is szólhatok egyiknek-másiknak. Szólok is. De szóljon Vajda ur is.

Én is szóltam: ő is szólott. Az eredmény: 1200 forint. Gondolom, e „kegydíjat“ halálig „élvezé“. Nem nagy summa, de magányosan élő embernek, szegény ország költőjének, éppen elegendő. Akkoriban elegendő volt. A Múzeum-kertben ígért nagy alkotások elmaradtak, soha senki számon nem kérte, nem is kérhette: bőségesen megszolgált a kegydíjat, ha tán nem is ír a Virrasztók-nál több költeményt. Az ötvenes években írta: ma, fájdalom, ismét időszerű...

Szinte félve kopogtat be Reviczky Gyula, mintha most hozná első zsöngéjét, pedig e kor költőinek seregében az első sorában ragyog a neve. Leányos szemérmességgel nyújtja át a *Pán halála*-t, a nyolcvanas éveknek tán legszebb költeményét. Előkelő család sarjadéka, apátlan, anyátlan árva, az előkelő család nem tud róla; valószínű, hogy szégyelli az „elfajzott“ sarjadékot, aki versfaragással gyalázza meg a familiát. Hol ebben, hol abban a szerkesztőségben tengődik éhbéren; nem panaszkodik, nem vádaskodik, bár ő csakugyan éhezik. Sokat, igen sokat éhezik. Rendetlen élet, éhezés, fagyoskodás: a tüdőbaj kész prédája a különben is gyenge testű költő. Ha emlékezetem

nem csal, a halálnak eljegyzett költő Bródy Zsigmondnak, a Neues Pester Journal szerkesztőjének pénzén hosszabbítgatja életét Meranban, nem a nemzetén. Megrajzoltatom arcképét, virágok közé rajzoltatom, Gozsdu Elek ír róla gyönyörű dicséneket: hátha ez is egy-két nappal hátrább tolja a Halál óramutatóját. A vég: kórház. Ott „számlálgatja, találgatja, hogy hány napja van hátra még“.

Nem sokáig számlálgatja, találgatja, egy-két nap multán leszáll érette a Halál angyala, felviszi az Égbe: ott a költő sem éhezik.

*

Most pedig egyidőre Isten veled, ujságszerkesztés, hí a haza. Én legalább azt hiszem, hogy a hazának szüksége van reám. Nem elég, hogy huszonhat esztendővel apja vagyok már két gyermeknek, a honnak is atyja szeretnék lenni. Csak most kezdem észrevenni, hogy az én népem szegény, földhöz ragadt szegény, s mintha romlásnak indulna ősi erkölce is. Látom, világosan látom romlásának forrását, de elhessegetem magamtól a gondolatot, hogy magam is bűnrészes leszek népem romlásában, mihelyt a honnak atyja akarok lenni. Visszaszáll lelkem a gyermekkorba, amikor Erdővidék népe felkerekedett, ki lóháton, ki gyalog, ki szekéren, kiki tarisznyában vitte az elemőzsiát, mentek, mendegéltek, napi járóföldet lovagoltak, gyalogoltak, szekereztek s ingyen szavaztak le egy székely legényre, aki Pestről jött haza – Jókai Mór ajánlólevelével. A kiegyezés után volt ez, azon melegében. Amikor Jókai még baloldali volt, a Terézvárosban minisztert buktatott – im, a pártfogoltja is, jelentéktelen ujságírócska, megbuktatott egy tisztos öreg méltóságos urat, aki meg Deák-párti vala. De jön 1875, Tisza Kálmán lesz Magyarország miniszterelnöke, s hiába „akasztja szegre a bihari pontokat“, szebb jövő képe mosolyog a magyar égen, – még elég a tokány, a székely nép pénzzel a vótumát nem fizetteti meg: lelkesen szállítja Tiszának a mamelukokat. Telik, mulik az idő, oszlik-foszlik a pókháló a nép szeméről, hirtelen lehull, – itt a nagy kiábrándulás. Nagy kiábrándulásnak mi az orvossága? Etetés, itatás, pénzosztogatás. A székelyföldi urak sorban vérzenek el. Azzal áztatják magukat a boldogtalanok, hogy amikor ezreket dobnak ki a mamelukmandátumért, nem sárba dobják a pénzt: a hazáért hozott áldozat ez. Szentül hiszik, hogy hajszálnyi repedés a kiegyezés épületén – szerencsétlenség, több ennél: nemzeti veszedelem. Az ország házában nincs egyéb szerepük: szavaznak és szavaznak. Nincs köztük egyetlen, aki ország színe elé teregesse népének, szülőföldjének szemlátomást növekedő szegényedését; egyszerű szavazógépek, ennél többre nem is becsüli őket a vezér. Egy háromesztendő ciklus bőven elég az elvérzésre egy székely földesurnak, jön utána a másik – nem sokáig: kevés a székely földesur. Ez a kevés tíz esztendő sem telik belé: elvérzik, a – hazáért. A követekből kortesek lesznek, pénzes pesti urak mandátumszállítói. A szélsőbálnak alig néhány kerület jut s egyszerre csak a vezérek is: Ugron Gábor és Orbán Balázs kiszorulnak Nagymagyarországra: ott kapnak mandátumot. „Romlott intelligencia, tudatlan nép“ – Ugron Gábor e keserű megállapítása szörnyű hiven fejezi ki: hová görbült a nemzet dereka.

Orbán Balázs bejárta a Székelyföld minden zugát; a székely várak minden rozsdátté kulcsát lerajzolta; nagy könyvben örökitette meg a régi dicsőséget; s im a pénzzel, borral elaltatott nép a mandátumot megtagadja tőle, mert pénze nincs. Nincs, mert ami kevés volt: egyetlen könyvbe temette. De ez nekem csak most jut eszembe, e könyv írása közben, akkor csak a magam könyvét látom: a Székely Tündérország-ot. Azzal el fogom árasztani erdőzugásos, vadgalambszólásos, szép Erdővidéket, hej, hogy tódulnak majd a zászlóm alá! Az is csak most jut eszembe, hogy három év előtt a szabadelvűpártnak 40 ezer forintjába került a Jókai székely mandátuma, annak a Jókainak, akinek ajánló levelére még nem is oly régen ingyen választottak meg egy szegény székely legényt. Akkor erre nem gondolok, nekem most csak egy a gondolatom: honatya akarok lenni. Székelyországot tündérországgá fogom varázsolni, csak egyszer ott legyek, ott! Nincs más programom. Apponyi Albert emberi és politikai ideálom, de amikor puhatolódzni hazamegyek, egy-két ember kivételével az intelligencia elszörnyűködik e név hallatára. Az egész Székelyföldön alig van két-három kerülete a mérsékelt ellenzéknek, s bár „mérsékelt“, mégis ez ellen folytat irtóharcot a „generális“, nem a

szélsőbal ellen. Csak a mérsékelt ellenzék veszedelmes ellenfél, veszedelmes, mert ez is 67-es alapon áll. A nép körében nem tud gyökerei verni, egy az, mert nehéz megértetni, mi a különbség egy alapon álló két párt között; más az, hogy Apponyi keztyüs kézzel dolgozik: hiába bizonygatja Grünwald Béla, hogy keztyüs kézzel csatát nyerni nem lehet. De a generális mégis a mérsékelt ellenzékot irtatja tüzzel-vassal, a szélsőbalt alig bántja, hisz ennek programja, mig Ferenc József él, kormányképtelen...

Kiegyezem hiveimmel: szabadelvű programmal lépek föl, de minden községben hangsúlyozom, hogy – kikötéssel. Meggyőződéseim ellen nem szavazok, ha megválasztanak. Hogy megválasztanak-e? A többség – „több, mint bizonyos“. „Mindössze 3000 forint“ az alkotmányos költség. Csudálatosképpen, majd minden jelöltet ezzel a summával biztatják a kortesei: csak 3000 forint, csak... A Székely Tündérország szétosztását mosolyogva fujják le. Első pillanatban látják, hogy naiv ember került a karmaik közé – s jól látják. Általában, az intelligenciának, ha romlott is a lelke, a szeme igen jó. Az ellenjelölt szélsőbali, maga is székely fiu, piros pozsgás arcu, megtermett legény, különösen a fejrénpek körében igen népszerű. Az asszonyokat táncoltatja, a maszatos gyermekeket tisztára csókolja – erre is, arra is képtelen vagyok. De mellettem a hivatalos hatalom. A főszolgabiró, rettegett, gyűlölt ember: oldalán járom be a kerületet. Ugy érzem, hogy szégyenpadon ülök reggeltől estelig. Alig járunk be két-három falut, a három ezer forint úgy eltűnik, mintha föld nyelte volna el. Senki sem kérdi: akarom-e, nem-e, minden falu kocsmája az enyém, ott szabadon ehetnek, ihatnak az emberek: választó, nem választó, mindegy. Kinek jutott eszébe, kinek nem, valakinek eszébe jutott, hogy de szép volna, ha a székely falukban is zenekarok alakulnának a nép fiaiból. Nosza, mint a ragadós betegség, terjed faluról-falura a rezesbanda nyavalyája: minden faluban éktelen, össze-vissza játszó rezes bandák fogadnak, két hétig éjjel-nappal nem fogyok ki a műélvezetből – ezek majd mind beadják a számlát a választás előtt és – után. Félénken célozgatok szegénységemre, de a kortesek szemem közé nevetnek.

– Ugyan, ugyan, lájbizsebből is kifizeti az apósa ezt a kicsi költséget!

Az apósom, aki a Duna hullámsírhába temetkezett a – szegénység szegylene elől!

– Sohasem, volt úgy, hogy valahogy ne lett volna, próbálom megnyugtatni magamat. Voltaképpen azt kellett volna mondanom: Szégyen a futás, de hasznos, ám szégyellek megfutni s ha már benne vagyok, végig harcolom a szégyenletes harcot. Ime, búsultam népem romlásán, s magam is a rontók közé állok. „De ha *itt* kell kezdenem, hogy majd üdvén, javán munkálhassak?“

Benézek a megye székvárosába: nevemet hirdető plakátok a falakon. Ki rendelte? Tudom is én. Nem is kérdezem. A város urai ebédet adnak tiszteletemre, holott nem vagyok a jelöltjük. Pohárköszöntő után pohárköszöntő, mind engem magasztal. Könnyekig meg vagyok hatva, búcsuzáskor a cigánynak egy marék bankót dobok – a választás után átadott számlában ez az ebéd is ott ragyog.

Dombháza is a kerületemhez tartozik, ama Dombháza, ahol éppen tiz esztendeje „kicsi legátus“ valék. Áll még János ur háza, most már nagyságos ur, nem tekintetes, mert három esztendeig ő is hűségesen szavazott az országházában. Huszezer forint volt a mandátuma. Még áll, a ház, még él egyik öreg kisasszony, de már nem kérdi: wie viel Uhr ist es? – holott most már csakugyan nem lát a faliórára fel. Igen kedvesen fogad, aszott kezét nem kapja el kézcsókom elől. És áll a pálinka-masina is, sőt dupla erővel dolgozik, mert minden reggel hordják a választóim a szeszt: minden választó egy kupát. Senki sem kéri hozzájárulásomat: a választás után megkapom a számlát. De már ez sem segít János uron, még egy-két esztendő s a postán találkozom vele: ceruza a füle tövében. Kicsiny kis hivatal: im ez a jutalom, hogy három esztendeig igennel szavazott.

Szegény édesanyám éjjel-nappal süti a kenyeret, szekérszámra hordják be a választás székhelyére: – Istenem, istenem, sóhajtoz az öregasszony – elevenen megnyuzzák a fiamat!

A nép, az Istenadta nép, két álló hétig nem dolgozik, eszik, iszik, fejenkint 5 pengő forintot kap, – nem is volna sok, hisz ötszáz szavazat már nagy többséget jelent. A nagy summák láthatatlan kezeken tűnnek el. „Romlott intelligencia, tudatlan nép!“... S im, enyém a többség: markos legények vállukra emelve hordoznak meg a szolgabiró udvarán, végre letesznek s – tartják markukat. Ketten

vittek, s tizen is jelentkeznek: – én is vittem, én is! Jaj de szivembe nyilallik vérem elfajulása! De ugy kell nekem, minek akartam a hon atyja lenni.

Este vacsora. Szemem-szájam eláll: templomnál tágasabb deszkaépületbe vezetnek, végtelen hosszú asztalok, három-négy sorban férfiak, nők, gyermekek az asztal körül, a földön: ezek mind az én zsebemre vacsoráznak. Ki építtette ezt a szörnyű nagy alkotmányt? Csupa új deszka. Nem tudom, de én fogom fizetni. Ki rendelte a vége-hossza-nincs vacsorát? Nem tudom, de én fogom fizetni. Hány székely Tündérországot kell majd irnom, hogy csak ezt az éktelen alkotmányt s ezt a vacsorát kifizessem?

...Fő, hogy a szabadelvü-párt óriási diadalt arat Háromszék vármegyében. Mind a hét kerület szabadelvüpartí képviselőt küld az országházába. Köztük van Mikszáth, a „nagy palóc“, Beksics Gusztáv, aki a Nemzet-ben és a Neues Pester Journal-ban hirdeti a szabadelvü-párt örökéletét. Aki egyszer a Kammon-kávéházban zajos derűtség közt fogadkozott, hogy egy éven belül megsemmisíti a dzsentrit a – Neues Pester Journal-ban. Akit én a Budapesti Hírlap-ban így jellemeztem: futva ir és irva fut. És a hetek közt van egy már ismerős nevű pesti ügyvéd is, a félrekapott képű, igen jámbor Neumann Ármin, akit Komócsy József, a lírai költő kísér le – Bereckre, ágyuöntő Gábor Áron szülőfalujába. Mindössze százhusz választója van Berecknek: ebből hetvenet Neumann Ármin megvesz szabott áron – máig is rejtély előttem, mi szüksége volt Komócsyra.

Mikszáth és Beksics alkotmányos költségeit a pártkassza fizeti, a Neumann Árminét valószínűleg – Komócsy. Az enyémet a „döglesztő“ fizeti: erre a névre kereszteli el a 12 százalékra dolgozó takarékpénztárakat romlásnak indult népem keserű humora. Idáig három esztendő volt az országgyűlési ciklus, mostantól, 1887-től kezdve öt esztendő. Még napidíjat fizetnek a honatyának: 5 forint 25 krajcár a napidíj. Amely hónapban nincs országgyűlés, nincs napidíj. Öt esztendő napidíja sem elég, hogy az alkotmányos költség megtérüljön: kerek tizenötezer pengő forint ez – egy krajcárral sem kevesebb. A választási harc izzó napjaiban egyik kortes felszalad Pestre, s kikönyörög a pártkasszából 3000 forintot. Mire költik, hová költik, nem tudom, de világosság gyul agyamban: imé, hát ez az a bizonyos *csak* 3000 forint!

A legképtelenebb számlákat szónélkül fizetem, mert, öreg szüleimről, testvéreimről nem beszélve, minden faluban van vérbeli atyámfia; nem szabad engednem, hogy utána kiabálják szüleimnek: szép fiatok van! A testvéreimnek: szép testvéretek van! Az atyámfiainak: szép atyátokfia van! Nekem e földben a gyökerem, nem téphetem ki, nem bucsuzhatom el sohaszontnemlítésre, mint messziről jött honatya-társaim, akik ma itt, holnap ott vesznek meg egy kerületet. S mert a számolás volt mindég leggyengébb oldalam, „pontosan“ kiszámítom, hogy öt esztendő alatt „ledögleszttem“ a 12 ezer pengő forintot a napidíjakkól. A „véreimből való vér, a csontomból való csont, a husomból való hus“ véreim hadd maradjanak abban a boldog hitben, hogy ezt a kis költséget lábujja zsebéből fizeti ki az apósom, nekem pedig maradjon meg a büszke tudat: önzetlenül szolgálom a hazát.

*

Zsong az óriás méhkas, a szabadelvü párt klubjának nagyterme: egymás hegyén-hátán a kopaszodó, az egészen kopasz s a gondosan fésült fejű honatyák. Feltűnik a sok gyerekember: 24-től 30 évesig husz-harminc főnyi csapat. Az öregek örvendeznek: ime, fiatalodik a szabadelvüpart, holott voltaképpen – öregedik. Nem látják (vagy nem akarják látni?), hogy száz meg száz öreg hazafi vértett el az idők során. Hogy még az unokák unokái is siratni fogják ősi honatyaságát. Őt gyermek-képviselő összeverődik, köztük vagyok én is, velünk egy idősebb: lessük a pillanatot, amikor a generális körül egy kissé tisztul a tér. Sokáig lessük a nagy pillanatot, végre a generális színe előtt állunk. Vezetőnk sorra mondja a nevünket, a generális csontos, hideg kezével alig érinti meg a miénket. Várjuk a szavát. Egy jó szót, egy meleg szót. Egy pillanatig hallgat, elnéz a fejünk fölött s fanyar mosollyal mondja: – *No, majd megismerkedünk a szavazásnál!* Ezt mondja, szórul-szóra

ezt. Sem többet, sem kevesebbet. Öten vagyunk, mindenkinek jut – egy szó. Azzal tovább megy, ingadozón járó, sovány alakja eltűnik a sokadalomban, mi meg állunk, elképedten, mint megannyi sóbálvány.

– Ugy kell neked, – gondolom magamban, minek jöttél ide. Ég az arcom, szégyen és harag égeti. – Jó. Hiszen majd megismerkedünk a szavazásnál!

A szabadelvű párt erdő, félelmetes erdő: nem fér el a régi helyén, az ellenzéki oldalt két sorral keríti be. A mérsékelt ellenzék egy maroknyi csapat. Válogatott csapat, de maroknyi. Vezérnek is beillő adjutánsok a „vezér“ körül: Horánszky Nándor, Beöthy Ákos, Grünwald Béla, Hódossy Imre, Károlyi Sándor. Már nincs köztük Szilágyi Dezső, amott sincs, a rengeteg erdőben. Fel-felkapja hatalmas fejét, gunyos mosolyt villant jobbra, balra, mintha keresné: hol a vitéz, ki vele vini kész.

Andrássy Gyula és Tisza István a legfiatalabb honatyák. Ők a Ház – Herbertjei. Ők a legfiatalabbak, de már öreg politikusok – annak nevelődtek. Nem is vállalják a korjegyzőséget – Isten őrizze, még kisülne róluk, hogy – fiatalok. De én boldogan vállalom, mert én több vagyok a fiatalnál: gyermek. Áhitattal lépem át az országházának küszöbét, mint a hívó a templomét. Jól esik hallanom a Házon áthullámzó morajt: be szép fiúk! Hogyne volnának szépek: mi szebb az ifjuságnál? De gyorsan elmúlnak a mézes hetek, kezdődik a viadal. Rövid viadal, hosszú viadal: Apponyi után mindig Tisza következik. Ővé az utolsó szó. Aztán – szavazunk. Az erdő, a félelmetes erdő feláll, vagy tán nem is erdő, megáradt folyam ez s ennek a folyamnak én is egy csöppje vagyok. Szeretne föld alá tűnni a vízcsepp. Szeretne elpárologni, de nem lehet. Le kell szolgálnom a – háromezer forintot. Mint szegény Reviczky, én is „számlálgatom, találgatom, hogy hány napom van hátra még?“ Tizenötezer forintból háromezer esik egy esztendőre, egy-két hónappal talán meg is pótolom, aztán – Isten veled, erdő! A félelmetes erdőben „kopók“ szimatolnak, lesik, számon tartják, ki szavaz, ki nem. Sok szavazásról lekésem, mert csakhogyan föld alá nem sülyedek szégyeltemben, valahányszor Apponyi ellen szavazok. Meddig, ó, meddig? Sorra kerül a költségvetés, költségvetés során a közoktatásügyi tárca. Az ország mostohagyermek. Mindenre van pénz, csak a közoktatásra nincs. Itt az ideje, hogy elmondjam szűzbeszédemet. Apponyi példáját követem: ő a zeneakadémiának szenteli első szavát, én az – ifjusági irodalomnak. A költségvetésben nyoma sincs az ifjusági irodalomnak, hogyan is volna, amikor magyar ifjusági irodalom még nincs is. De éppen mert nincs, – szeretném, ha lenne. Egy csomó képeskönyvet viszek be a Házba. Csupa idegenből szállított, rossz színes képek, együgyű versikék alatta – vajjon ki plántálta át magyar földbe ezeket? A honatyák csudálkozva néznek rám: mit akar ez a fiú? Legjobban csudálkozik az agg Trefort, a közoktatás ügyének minisztere, mindegyre idegesen fordul hátra az államtitkárához, a még fiatal Berzeviczy Alberthez. Szinte hallom, mit kér tőle: mit akar ez az ember? Hiszen ez nem tartozik a tárcám keretébe. Én meg szép csendesen beszélgetek az ifjusági irodalomról, amely nincs, s biztatom a kormányt, áldozzon erre is valamit, hogy – legyen. Tüzzön ki jutalmat, buzdítsa irodalmunk jeleseit: szálljanak le a gyermekek közé. Idegen lelkű, rossz magyarságu könyvek ne rontsák a magyar gyermek – magyarságát. Szemelvényeket olvasok fel, hadd lássák, mivel butítják a magyar gyermeket. A tisztelt képviselő urak gyermekeit is. A t. Ház hangosan derül s mert egyik könyv szerzőjéül Kálmán bácsi van megnevezve, százan is kiáltják egyszerre: Bizonyosan Mikszáth Kálmán? Ugy-e, te irtad? Szóval: mulat a tisztelt Ház. A kuruc Thaly Kálmán személyes sértésnek veszi, amikor arról beszélek, hogy a magyar tudós akadémia is tehetne valamit az ifjusági irodalomért. Haragosan kiált közbe: Ez nem tartozik az Akadémiára!

– Ha a francia akadémia leereszkedhetik az ifjusághoz, a magyarnak sem válnék szegényére az, – felelek a tüzes kurucnak.

Summa summárum: a szűzbeszédet hagyományos türelemmel hallgatták végig, de a hatás láthatóan vegyes. A szabadelvűpárt egyik főembere külön fog a folyosón, figyelmeztet, hogy beszédem nem volt – szabadelvű beszéd. Amit én akarok: az irodalomnak állami gyámság alá helyezése. Nem vetted észre, hogy a beszéded csak a mérsékelt ellenzéknek tetszett? Magyarázni próbálok, hogy a segítség még nem gyámkodás, de hiába, a főember megmarad amellet, hogy nekik, szabadelvűeknek, a beszéd nem tetszett...

Az egész Házban egyetlen képviselő gratulált őszintén és melegen: Grünwald Béla, aki – agglégény. Különösen a beszéd szép tiszta magyarságát dicsérte meg. A szabadelvűpárti főembernek igaza lett volna? Lám, csakugyan, egy ember gratulál melegen s mérsékelt ellenzéki az is. Mondom Grünwaldnak, hogy mint vélekedett beszédemről a fő szabadelvű.

– Ismerem a szabadelvűségüket, – legyintett Grünwald. – Voltam köztük egy kevés ideig. Tőlük jöttem át Apponyihoz. No, majd te is átjössz hamarosan, – s mélyen a szemembe nézett.

Grünwald Béla volt, aki elsőnek látta meg Visy Imre szemében a haláljegyet, ő látta meg elsőnek gondosan őrzött titkomat. De már azt ő is aligha látta meg, hogy tiz esztendő múlva a szabadelvűpárt kultuszminisztere, Wlassics Gyula, teremti meg a Népiszkolai Ifjusági Könyvtárakat Intéző Bizottságot, melynek feladata: kiostálni az ifjusági irodalomból az ocsut, jegyzékbe venni a jót, a gyermek kezébe valót. Ma minden állami népiszkolának válogatott ifjusági könyvtára van, sőt a felekezeti iskolák legtöbbjének is. Látszólag állami gyámkodás alá kerül az ifjusági irodalom, de igazán csak látszólag. Ám abban, hogy van tisztességes ifjusági irodalmunk, sem államnak, sem Akadémiának semmi része nincs. A könyvkiadóké az érdem, akik egyszerre csak felébredtek, az idegen szemetet lassanként kidobálták, magyar írókkal irattak könyvet a magyar gyermeknek.

*

Gyenge szellők fujdogálnak sokáig a t. Házban, mignem egyszerre csak megzendül az ég, kitör a vihar, tombol benn is, künn is, szakadatlan tombol. Sándor-utcában, Muzeum-kertben nap-nap után viharzik a népharag, zug az abcug Tisza felé, Fejérváry felé, a főbb mamelukok felé, néha az országházába is behömpölyög a tömeg. Ezuttal a tömeg nem a népalja, nem a csőcselék, de maga az ifjuság.

Mi történt? Nem történt egyéb: a kormány napirendre tűzött egy törvényjavaslatot, amely nem kíván kevesebbet: tiz esztendőről tiz esztendőre szavazza meg az ujoncot a – királynak: ez a hirhedett 14-ik szakasz. S nem kíván kevesebbet: a magyar önkéntes németül állja ki a tiszti vizsgát s ha elbukik, még egy évig katonáskodik – ez a hirhedett 25-ik szakasz. Mind a kettő, mint „hirhedett“ megy be a köztudatba, e két szakasz körül tombol a vihar, benn a Házban, künn az uccán, népgyűléseken, sőt – ki hinné? – a szabadelvű klub termeiben is. Nyilvánvaló, hogy a 14-ik szakasz durván ki akarja csavarni a nemzet kezéből a legerősebb fegyvert, az ujoncmegadás vagy meg nem adás jogát; a 25-ik szakasz meg egyenes hadüzenet a magyar szónak, a magyar gondolatnak, a nemzeti nevelésnek. A mindent hűségesen megszavazó párt – felhördül, a vezérkar egy-két tagja nem titkolja aggodalmait, sőt lázadásnak minősíthető hangon támadja mindkét szakaszt. Vérszemet kap a legénység is, tüzesen támadja a hirhedett szakaszokat ez is, az is. Itt az idő, most vagy soha! – gondolok nagyot és merészet, – székely huszárosan sarabolom-darabolom a 25-ik szakaszt: ebben látom a legnagyobb veszedelmet, nem a 14-edikben. Emezt egy másik parlament még jóváteheti, de ötven esztendő sem teszi jóvá, ha nemzeti irányban megindult nevelési politikánk hirtelen visszakanyarodik. Ha az a sok ezer szülő, aki csak mostanában nyitott ablakot a magyar levegőnek, a magyar szónak – egyszerre csak azt látja, hogy nem a magyar, de a német nyelv a fontos. S ugyan hol tanul meg a falusi diák németül beszélni, németül gondolkodni? És érdeke-e a hadseregnek, hogy a magyar fiu németül bemagolja a katonai tudományokat? Nem inkább az-e az érdeke, hogy anyanyelvén tanulja s így meg is értse? Ime, a szegény szülő fia el fog bukni a tiszti vizsgán, csak az boldogul, akit nyelvmesterek kísérnek bölcsőtől a sirig...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.